

**Acte de danie ale mănăstirilor Galata, Cetățuia,
Dealul Mare și Hlincea din secolul al XVII-lea.
Studiu lingvistic. Fonetica și lexicul**

de
IONELA ENE-BUTUCELEA

The author describes the most relevant phonetic and lexical features found in old Romanian texts from the 17th century. The research has been conducted on 11 donation acts written between 1648 and 1687, nine of which being donations given to the monasteries of Cetățuia and Dealul Mare and the remaining two referring to the boundaries of the monasteries Galata and Hlincea.

Introducere

Selectarea și discutarea fenomenelor lingvistice din prezentul studiu au fost făcute ținându-se seama de problematica generală a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Textele în discuție conțin un număr foarte mare de fenomene care ar merita să fie studiate. În articolul de față nu sunt abordate toate compartimentele limbii. Atenția principală a fost îndreptată spre studiul foneticii, compartiment absolut necesar pentru editarea corectă a textelor care constituie suportul acestui studiu. În al doilea rând, a fost acordat un loc special studiului lexicului. Faptele semnificative ale textelor studiate au fost, adeseori, comparate cu cele din BB, urmărindu-se modul de realizare a normelor de mai târziu ale limbii literare. Alteori, au fost făcute referiri la fapte dialectale actuale sau la faze mai vechi din istoria fenomenului. S-a avut astfel în vedere perspectiva diacronică, fie că era vorba de faze anterioare secolului al XVII-lea, fie de faze posterioare. În acest mod, limba textelor studiate este încadrată în lungul proces evolutiv, străbătut atât de limba română în totalitatea ei, cât și de limba română literară.

1.Fonetica

1.1 Vocalismul

1.1.1 Prefacerea lui *eá* (*iá*) – *e* în *é* (*ié*) – *e* (*ie*). Acest fenomen prezintă mari dificultăți de interpretare atunci când se încearcă transcrierea cu litere latine a textelor vechi românești. Specialiștii nu au un punct de vedere unanim acceptat în această privință, pe de o parte, din cauza complexității faptelor, a marii diversități dialectale a realizării fenomenului, atât în spațiu, cât și în timp, și, pe de altă parte, din cauza diferitelor situații speciale din anumite cuvinte și forme. V. Arvințe consideră că fenomenul închiderii diftongului *eá* la *é*, în poziție – *e*, a avut loc cu cel puțin două secole înainte de apariția primelor texte în limba română, la nivelul unor graiuri populare, în timp ce în altele, diftongul *eá* sau *é* se menține până astăzi¹. Din acest motiv, în textele ce constituie suportul acestui studiu (anexate la sfârșitul articolului de față), slovele slavone **ѣ** și **ѧ**, eventual **ѧ**, prin care se notau în vechea română diftongii *eá* și *iá*, au fost transcrise prin *é*. Imaginea grafică din textul chirilic poate fi verificată

¹ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 49 b.

de cititor în anexele conținând facsimilele textelor studiate, în cazul exemplorlor extrase din aceste texte².

1.1.2.1. Lingvistul clujean I. Pătruț pune în corelație monoftongarea diftongului *ea* cu fenomenul paralel al monoftongării diftongului *oa* în poziție *-uă, ue*, la *-ó-* sau *ó*, în cuvinte bisilabice de tipul *nouă, două*³. Pornind de la studiul lui I. Pătruț, V. Arvinte consideră că, dacă este adevărat că închiderea lui *ea* și a lui *oa* au avut loc cam în același timp, atunci se pot formula unele concluzii privind valoarea slovelor **ѣ** și **ѧ**, când acestea erau folosite pentru a nota diftongii *ea, ia-e*.

În textele studiate se menține diftongul *oa* în cuvântul *doao* (6, r. 13, 18), dar apar și formele *doaă* (7, r. 2) sau *noaă* (3, r. 6), pentru pronume. Se poate spune, avînd în vedere și rezultatele la care a ajuns V. Arvinte în *ST. L. FAC.*, că închiderea lui *oa* la *ó* era în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în cazul cuvintelor bisilabice, abia în fază incipientă. Dacă este adevărată ipoteza lui I. Pătruț, atunci s-ar putea crede că nici închiderea lui *ea* la *é* nu era încă peste tot realizată.

1.1.2.2. Valoarea de diftong a sunetului care se ascunde în spatele slovei **ѣ** în poziție *e* este foarte plauzibilă în cuvintele ale căror etimonuri latinești avuseseră un *á*. Singurul exemplu, în acest sens, îl constituie cuvîntul **кѣцѣ**.

1.1.2.3. Verbul transcris în chirilică **ѣсте** (3, r. 4); (9, r. 4, 10) sau **ѧсте** (3, r. 6); (7, r. 4) este redat în variantele cu litere latine prin *iaste*, apreciindu-se că monoftongarea nu ar fi avut loc în rostire în perioada apariției textelor de care ne ocupăm, datorită unei lungi tradiții grafice. Mai târziu diftongul *ia-* (<*ea-* în poziție *-e*: **este* > **easte*) s-a monoftongat.

1.1.3.1. Diftongul *ia* este etimologic în cuvîntul de origine slavă *boiarilor* (**болѣрилар**) <vsl. *boljǎrinŭ* (3, r. 10), care apare și în variantele **болѣрилар** (9, r. 10) sau **боиарилар** (10, r. 20). Diftongul *ea* este etimologic în cuvîntul *pecete* <vsl. *pečati* care apare la singular scris **печѣта** (1, r. 28) sau, de cele mai multe ori, **печѣте**. La plural apare numai litera **ѣ**, **печѣци** (8, r. 22); (10, r. 26); (11, r. 44). Din exemplele de mai sus se poate observa că se recurgea la slova **ѧ** pentru notarea diftongilor *ea* și *ia*⁴.

Apariția slovei **ѧ** și **ѣ** în cuvintele românești care în etimonul lor slavon aveau un **ѣ** sau un **ѧ**, în mod sistematic, după cum se constată și în BB⁵, constituie o dovadă că pentru cărturarii români din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, care știau foarte bine slavona, un rol important îl juca atît tradiția grafică, cît și influența permanentă din partea etimonurilor slave ale căror grafie și rostire le era bine cunoscută. Se poate considera că această influență nu se limita doar la grafie, ci și la

² În citarea exemplorlor s-a folosit prescurtarea de tipul: (1, r. 5), în care prima cifra reprezintă numărul actului în chirilică, iar a doua cifră reprezintă numărul rîndului din documentul respectiv.

³ V. I. Pătruț, *Rostirea nouă, două* etc., în OMAGIU IORDAN, p. 661- 665.

⁴ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 50-51 unde sînt prezentate cîteva exemple de cuvinte de origine slavonă, în al cărui etimon slav exista vocala vsl. **ѣ**, transcrisă de slaviști prin *ě*. Sunetul notat prin acest grafem era o vocală foarte deschisă. În împrumuturile de origine slavă ale românei, acest sunet s-a adaptat la modelul existent al elementelor moștenite din latină, în care exista un *é* în poziție *ă, e*. Sunetul *ě* a căpătat valoarea *ea*, cînd vocala din silaba următoare era *ă*. Dacă în silaba următoare era *e*, realitatea fonetică putea fi atît *ea*, cît și *e*. În acest caz se foloseau slovele chirilice **ѣ, ѧ, ѧ**.

⁵ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 2b.

rostire, astfel încât **ѣ, ѧ** în poziție *e* acopereau o pronunțare cu diftongii *eá* și *ia*, sau cu *e* deschis. Doar astfel poate fi interpretată alternanța grafică **Печата/ Печеци**.

1.1.4.1. Lat. *á+n+voc.*, în cuvinte de tipul **antaneus*, a cunoscut mai întâi, o fază cu *ă*: *întăiu*, și apoi, regional, cu *-î*. Textele de proveniență moldovenească au *-ă*-, cele care provin din sud, *-î*⁶. Într-unul din cele unsprezece texte studiate se întâlnesc cuvintele *întăiu* (1, r. 9) și *dintăiu* (1, r. 19), care este scris cu *ú*.

1.1.5.1. Prezența prepoziției *den* cu patru ocurențe și a variantei *din* cu douăzeci și șapte de ocurențe în textele studiate demonstrează că era începută schimbarea spre faza actuală⁷. În compuse ca *denaintea* apar patru variante cu *-e-* și trei variante cu *-i-*, prezența acestora constituind încă un indiciu al schimbării spre faza actuală. O. Densusianu consideră că la sfârșitul secolului al XVII-lea fenomenul închiderii vocalei *e+n+consoană* nu s-a realizat cu aceeași consecvență când *e* era accentuat sau neaccentuat⁸. Așa se explică discordanța în evoluția fonetică într-un cuvânt ca *credeñă>crediñă*, față de prepoziția *den<de+în (>din)*, ultima fiind neaccentuată în frază. În textele studiate cuvântul *crediñă* (1, r. 24, 26); (4, r. 19) are douăsprezece ocurențe, iar varianta *credeñi* (10, r. 26) are doar o ocurență.

1.1.6.1. Vocala lat. populară *-e-* neaccentuată, provenită din diftongul *-ae-*, în lat. *paene ad*, a devenit, mai întâi, în urma velarizării prin labiala *p*, *ă*-, *pănă*, după care s-a închis la *-î*. Forma cu *-ă*- era generală în româna veche și se întâlnește astăzi în multe graiuri populare. Schimbarea către faza actuală cu *-î*- se realizează în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar în textele studiate apare numai forma cu *-ă*-: *pănă* (1, r. 26), (11, r. 28), cu grafia **пънь**.

1.1.7.1. Trecerea lui *e* neaccentuat, în poziție medială și finală, la *i* este un fenomen general și permanent în istoria limbii române care se petrece cu o mai mare consecvență în anumite zone dialectale, cum ar fi cea a graiului moldovenesc, cea din estul și nord-estul Munteniei. Fenomenul este întâlnit și în textele studiate. Astfel cuvântul *ficiorii* (2, r. 1, 9); (10, r. 2, 16, 20) are șase ocurențe, el apărând și cu formele *ficiorul* (8, r. 1, 2); (10, r. 1, 25) sau *ficiorilor* (10, r. 15) de șase ori. Același fenomen este întâlnit și în cazul cuvintelor: *degetili* (6, r. 28), *pecețili* (8, r. 22), care apar doar o singură dată, sau *iscăliturili* (8, r. 22), (10, r. 26) care are două ocurențe.

1.1.7.2. Referindu-se la fenomenul alunecării sunetelor *e* și *i* neaccentuați, A. Philippide arată⁹ că pentru acest fenomen, general și permanent în istoria limbii române nu a putut fi formulată o „lege fonetică”, deși trecerile de la un sunet la celălalt trebuie să se supună unor legi. Textele documentelor studiate reflectă această situație. Ca și în alte texte vechi românești, urmașul latinescului *neque* apare cu diferite fonetisme: *nice* (6, r. 7), *nici* (9, r. 2), *neci* (10, r. 5). Studiind și *Documentele privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, editate de I. Caproșu, se poate constata că cele mai multe ocurențe le înregistrează forma *nici*. Apariția tuturor acestor fonetisme demonstrează că în secolul al XVII-lea existau în limbă mai multe variante. Este

⁶ Pentru răspândirea teritorială a acestui cuvânt, precum și a altor cuvinte de acest tip, ca *călcii*, *căpătii*, vezi BDLR, p. 101.

⁷ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 52 b unde se precizează că în BB, *Fac.*, predomină variantele cu *e* ale prepoziției în discuție, ceea ce demonstrează că abia începuse schimbarea spre faza actuală. Situația constatată în cele unsprezece texte studiate ar putea conduce la ipoteza că schimbarea spre faza actuală începuse mai înainte de anul 1688, adică cel puțin din anul 1648.

⁸ V. DENSUSIANU ISTORIA II, p. 69.

⁹ În PRINCIPII, p. 22-23.

posibil ca, sub aspect diatopic, unele variante să fi fost preferate și, probabil, asemenea oscilații au fost mai frecvente în scriere decât în vorbire. Alteori *e* neaccentuat, etimologic, nu a trecut încă la *i*, ca în cazul pronumelui negativ *nimeni* care apare sub forma *neme* (10, r. 5). Totuși, cele mai multe ocurențe ale acestui pronume le reprezintă formele cu fonetism *e*, adică *nime* (5, r. 4), (6, r. 6), (9, r. 2).

1.1.8.1. Întrucât, alături de *dereptul* (1, r. 22), *dereaptă* (4, r. 4), apar și *direptu* (5, r. 10), și *direaptă* (7, r. 7; 9, r. 3) sau *dreptu* (2, r. 3), este greu de presupus dacă fenomenul sincopării se produce sau nu după trecerea lui *e* la *i*. Sincoparea vocalei *e* din silaba inițială provenită din *ī* latinesc aton, din *derept* și *dirept* (<lat. *dīrēctus-a, -um* și adv. *dīrēcto*), a dus la apariția variantei actuale *drept*. Fenomenul sincopării poate fi urmărit în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, dar generalizarea formelor cu sincopare are loc în decursul secolului al XVIII-lea. În multe graiuri populare din nord-vestul Olteniei, din Banat, din sud-vestul Transilvaniei și din jumătatea de sud a Crișanei se mențin pînă astăzi variantele fără sincopare.

1.1.9.1. Lat. *ē* > **ié* > **ieá* > **iúá* > *iúá*, în *pētra* > **piétră* > **pieátră* > **puiátră* > *puiátră*. Ultima formă, în care fostul *i* semivocalic, provenit din diftongarea lui *ē* accentuat latinesc, s-a vocalizat, apărînd între el și diftongul următor un hiat (*i-iá*), *puiátră* (пѳацрѳ), se întîlnește în 11 ocurențe. Rostirea putea fi cu un hiat între *i* și *á*, iar acesta din urmă nu mai era preiotat. De la această fază, s-a putut trece la rostirea actuală.

1.1.10.1. Diftongul *-ié-* din adjectivul pronominal posesiv de persoana I, masculin, singular *mieu*, iar la plural *miei*, provine din lat. *ē* (scurt accentuat), care, în latina populară se diftonghează în *-ié-*. Forma actuală *meu* (pl. *mei*) nu apare în textele studiate, adică nu se petrecuse modificarea analogică după forma de feminin *mea*, din latină *mea*, cu *-ē-* (lung), care nu se diftonghează în *-ié-*. Acest *-ē-*, urmat de *a*, devine prin sinalefă (sinereză), *-eá*, *mea*. Forma *mieu*, curentă în limba română veche, apare, în documentele studiate, în structuri de tipul: *ficioru(l) meu* (8, r. 2), (*zapis*) *al meu* (7, r. 1), iar în unele cazuri, posesivul apare în contexte în care regentul acestuia este lipsit de articolul hotărît enclitic, ceea ce conduce la asemănări cu situația din vorbirea familiară și neîngrijită de astăzi: *frate-mieu* (2, r. 1), *moșilor-miei* (5, r. 11). În graiurile nordice, trecerea de la *mieu* la *meu* s-a putut realiza și în urma tendinței cărturarilor de aici de a evita formele rezultate prin palatalizarea labialelor. În două dintre cele unsprezece documente au fost întîlnite formele de feminin *mea*: *fămeia mea* (10, r. 2), *mătușe-mea* (10, r. 1).

1.1.11.1. Varianta fără diftong, *nostră*, din exemple precum: (5, r. 2); (5, r. 4); (5, r. 5); (6, r. 22), poate fi o problemă de grafie, deoarece există mai multe ocurențe ale formei *noastră* în același document în care apare și forma *nostră*, ca în exemplele: (5, r. 15); (5, r. 17), și, în plus, pentru că în toate celelalte documente apare numai forma cu diftong. Considerăm că este valabilă aceeași explicație și pentru forma *nepotele* (5, r.2), care apare de cele mai multe ori și sub forma *nepoatele*.

1.1.11.2. Cuvîntul *preot* apare o singură dată cu fonetismul *u*: *preuți* (2, r. 11). Neexistînd în textele studiate un alt fonetism al acestui cuvînt, nu putem formula o ipoteză decât prin comparație cu alte texte din aceeași perioadă. Astfel, în BB se constată o oscilație între fonetismele *preot* și *preut*, care este caracteristică vechii limbi literare¹⁰. Probabil, documentul în care apare acest fonetism surprinde o astfel de oscilație sau

¹⁰ V. discuția în ARVINTE ST. L. EX., p. 5a.

redă o caracteristică a textelor de tip nordic, știut fiind faptul că deschiderea vocalei etimologice este caracteristică textelor de tip sudic și bănățean-hunedorene¹¹.

1.1.12.1. *U* final apare, de cele mai multe ori, în forme nominale și verbale personale, doar în anumite contexte și cu oscilații: *mărsu* (1, r. 5), (11, r. 7), *strînsu* (1, r. 5), *mărturisescu* (7, r. 1), apoi *stîlpu* (1, r. 8), *moșu* (4, r. 14). *U* final mai apare și în forme adverbiale: *acmu* (8, r. 12), *cumu* (8, r. 6), dar, frecvent, și în formele pronumelui (adjectivului pronominal) demonstrativ: *acestu* (2, r. 2), (9, r. 2), (10, r. 5), sau *cestu* (3, r. 2), (4, r. 3), (5, r. 3). Deși în cele mai multe texte vechi, mai ales cele din secolul al XVI-lea¹², sunetul *u* este frecvent întâlnit în formele de gerunziu, în textele studiate apare doar o singură dată, deoarece, credem noi, contextul nu impunea utilizarea acestei forme: *văzîndu* (8, r. 6).

G. Ivănescu consideră că *u* final constituie rezultatul producerii mai multor categorii de modificări fonetice¹³. El remarcă faptul că în graiul moldovenesc, cel ardelenesc și în unele graiuri crișene nu s-a produs fenomenul de reducere a lui *u* final postvocalic la *u* element al unui diftong, ci vechiul *-u* se găsește pînă astăzi redus la o articulație labială care însoțește articularea consoanei precedente.

1.1.13.1. Grafia dublă a vocalei *a* fără valoare fonematică a fost consemnată în două exemple: *daanie*¹⁴ (4, r. 3), (11, r. 3).

1.1.14.1. Apariția slovelor **ѳ** și **ѣ** cu valoare *ă* și *î*

Deși textele vechi prezintă uzuri ale acestor slove, care nu permit cercetătorului situarea pe o poziție tranșantă, există, totuși, elemente care ar putea clarifica unele aspecte ridicate de interpretarea celor două slove și a unor principii care guvernau scrierea vechilor texte românești. Un astfel de principiu, care poate fi dedus din studierea grafiei textelor secolelor al XIV-lea – al XVII-lea este și cel potrivit căruia, la interpretarea și transcrierea textului trebuie avut în vedere faptul că textul are o unitate relativă, el nereflctînd existența unei norme coerente și fixate. De aceea, considerăm că tendința spre fixare și clarificare a nornei pare a pleca dinspre nivelul grafic spre cel vorbit și nu invers. În textele studiate, aparent, distribuția grafemelor **ѳ** și **ѣ** ține de preferințe ale scriitorului, care ar putea fi puse pe seama unor deprinderi grafice impuse de ușurința notării unei slove sau a alteia, de comoditatea notării acesteia, de procesul de învățare a scrierii, de textele familiare scriitorului.

1.1.14.2. Contextele fonetice în care apare slova **ѣ** impun interpretarea sa atît ca [ă], cît și ca [î]. În secolul al XVII-lea s-a constituit opoziția *ă/î* în româna literară¹⁵. Dacă textul *Bibliei* de la București dă dovadă de consecvență în distingerea celor două foneme: pentru *ă* se folosește slova **ѳ**, iar pentru *î*, slova **ѣ**, situația este însă diferită în cazul textelor în discuție. Studiul textelor arată că se înregistrează grafii în care iusul apare: a) la finală de cuvînt: *movilѣ* (1, r. 16); *lîngѣ* (11, r. 27), *Ruginѣ* (11, r. 1); b) la interiorul cuvintelor: *mărturisim* (4, r. 3; 5, 3); *arѣta* (1, r. 21); *Ștefѣniia* (4, r. 10). Textele nu conțin exemple convingătoare pentru poziția slovei **ѣ**

¹¹ V. ARVINTE ST. L. EX., p. 5a, unde se arată că în *Ms. 45* al *Exodului*, cuvîntul *preot* apare exclusiv cu fonetismul etimologic.

¹² V. GAFTON EVOLUȚIA, p. 36-38.

¹³ IVĂNESCU ISTORIA, p. 333.

¹⁴ Grafia dublă a lui *a* ar putea reda o rostire *diaanie*, adică cu aplicarea nenotării preiotării în cazul lui *a* (scriem *a*, citim *ia*), precum în alte contexte, ca de exemplu: *pocaanie* sau în numeroasele cazuri în care apare *ad* pentru *iad*.

¹⁵ V. ARVINTE ST. L. DT., p. 4.

în fața unei nazale, așa cum se întâlnește în CB. Considerăm că existența, în același text, a grafiilor *noastră* (1, r. 1, 2, r. 5) și *noastră* (4, r. 4, 9, 12) sau *ocinú* (4, r. 4) și *ocin* (4, r. 4), *cređinú* (1, r. 26, 2, r. 12; 3, r. 12) și *cređin* (4, r. 20) nu trădează decât o anume nesiguranță grafică generată de cvasi-identitatea segmentelor fonetice notate cu *ú*, *ж*, în corelație cu un număr prea mare de semne grafice, comparativ cu numărul prea mic de foneme, corelată cu libertatea scriitorului de a utiliza semnele unui alfabet fără a fi constrâns de norme.

Slova *ж* are și valoarea [î], impusă de contexte fonetice, în exemplele: *cuv.жntul* (11, r. 3); *m.жнăstirei* (1, r. 4; 4, r. 16), *st.жлпу* (1, r. 16). Pentru a evita o aplicare rigidă a unui principiu de transcriere prestabilit, care nu ține seama de realitățile fonetice și grafice, trebuie să se aibă în vedere și principiul etimologic care poate oferi o reală certitudine judecătii¹⁶.

1.1.14.3. Slova *ж* este folosită, de regulă, în textele studiate, pentru notarea vocalei velare nerotonjite, de deschidere mijlocie, [ă]: morfemul de conjunctiv *ж* (11, r. 4), *в.жтыцманжл* (11, r. 8).

Delimitarea fonemelor *ă* și *î* nu se realizase în întregime în a doua jumătate a secolului al XVII-lea la nivelul limbii literare. Indiferent de predominanța unei slove sau a celeilalte într-un text vechi, considerăm că distribuția acestora ține, aparent, de preferințele scriitorului, de deprinderile grafice ale acestuia, de procesul de învățare a scrierii etc. Identificarea unor dominante, aflate în variație cu rezultate ale unor deprinderi, nu demonstrează existența unor forme de manifestare constantă a unor reguli.

1.2. Consonantismul

1.2.1. Evitarea formelor palatalizate a avut ca efect apariția unor variante hipercorecte (sau hiperliterarizate). Una dintre aceste variante, prezente și în textele studiate, este cuvântul *movilă* care apare în două dintre documente: (1, r. 16); (11, r. 26). În graiul moldovenesc, cuvântul slav *mogyla* a fost transformat în *movilă*¹⁷, considerându-se că *-gi-*, care exista de fapt în etimon, ar fi rezultat prin palatalizarea fricativei labio-dentale *-v-+i-*. Această formă moldovenească s-a impus în norma limbii literare din toate regiunile țării. Forma este prezentă și în textul *BB, Fac.*, (31, 47, 48, 51, 52).

1.2.2. Africata sonoră *ğ*¹⁸ (<lat. *j+o, u*; lat. *d, g+i+ ó, ú*) dintr-o serie de elemente de origine latină caracterizează norma literară nordică, moldovenească, menținându-se până în secolul al XIX-lea în scrierile din Moldova. În textele studiate, africata se întâlnește în următoarele exemple: *gios* (1, r. 9); (1, r. 18), *împregiurul* (1, r. 20); (11, r. 18), *dinpregiur* (11, r. 8); (11, r. 15), fiind reprezentată grafic prin slova *é*.

1.2.3. Africata *dz* provine fie din lat. *j+á* (prima africatizare), fie din *d+i+á*, din *d+i+á+vocală neacc.* în silabă finală, din *g+i-* în aceleași condiții ca *d* (a doua africatizare), fie din *d+i* (*i,-i,-i*) (a treia africatizare). Acest *dz* caracterizează în epoca veche limba scrisă din zona nordică, unde avea și baza populară. În partea de sud a dialectului dacoromân, africata a pierdut în epoca preliterară caracterul său propriu, adică elementul oclusiv, transformându-se în spiranta *z*¹⁹. Africata *dz* apare în șapte din cele unsprezece documente studiate: *patrudzeci* (2, r. 4); *vîndzători* (3, r. 8);

¹⁶ V. CB, p. LX-LXI.

¹⁷ Pentru interpretări ale fenomenului v. GAFTON HIPERCORECTITUDINEA, p. 47-48.

¹⁸ Pentru diferite opinii asupra cronologiei fenomenului și a argumentărilor v. DENSUSIANU ISTORIA II, p. 28-30, ROSETTI ISTORIA, p. 472-474, IVĂNESCU ISTORIA, p. 123, 126-127, ARVINTE ST. L. FAC., p. 55, ARVINTE ST. L. DT, p. 6.

¹⁹ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 56.

vădzîndu (6, r. 7), (8, r. 6); *optusprădzeci* (6, r. 24); *Dunnedzău* (7, r. 6); *optusprădzece* (8, r. 17); *dumnădzăescul* (10, r. 16); *amiadz zi* (11, r. 28).

1.2.4.1. Fenomenul velarizării (Generalități)

Prin schimbarea locului de articulație, vocalele prepalatale *e* (-e-, -e- din diftongul *eá*) și *i*, precedate de anumite consoane, devin vocale velare: *ă* și *î*. Fenomenul a avut loc în diferite graiuri și în condiții fonetice specifice anumitor categorii de consoane. De exemplu, în graiul de tip muntenesc, velarizarea prin șuierătoare, însoțită în alte zone de rostirea muiată a acestora, s-a petrecut într-o perioadă mult mai veche decât în graiul de tip moldovenesc. Velarizările prin siflante și prin africcate, sau velarizările prin labiale sau prin *t, d, n, r*, au avut loc, fiecare în parte, în condiții specifice. Efectele acestor schimbări în graiuri se produseseșă cînd au apărut textele vechi românești, astfel încît în texte se reflectă în mare măsură un amestec al formelor velarizate și nevelarizate, amestec care a devenit normă pînă astăzi în limba literară. Acest fenomen, prin bogăția și varietatea sa, a contribuit foarte mult la creșterea ocurenței vocalelor *ă* și *î*. În cele ce urmează, vor fi prezentate, pornind de la textele analizate, cîteva constatări și fapte mai semnificative.

1.2.4.2. Rostirea dură a șuierătoarei *ș* care explică forma cu -*ș* a pronumelui reflexiv și este întîlnită în textele în discuție într-un singur exemplu: *păn-ș* (1, r. 26). Această formă a pronumelui reflexiv este reprezentată grafic de slova *ш*, care apare suprascrisă. În toate documentele studiate și, conjuncție, este transcris ca atare în toate situațiile. Forma cu -*ș* a pronumelui reflexiv este întîlnită și în *BB*, unde apare tot suprascris²⁰.

1.2.4.3. Velarizarea prin șuierătoarea sonoră *j* (*ž*) este ilustrată doar într-unul din textele studiate prin prezența cuvîntului *jărtăvnic* (10, r. 16). Șuierătoarea sonoră *ž* din vsl. *žrutva* (sîrb. *žrtva*) a fost reflectată în româna scrisă fie ca *jî-* (*žt-*), fie ca *j'i-* (*ži*): *jîrtfă*, respectiv *jirtfă*. Alături de acestea, există în româna veche și variante cu -*e*- după *j*; din acest -*e*- provin apoi variantele cu -*ă*-, rezultate din rostirea dură a șuierătoarei precedente. În ST. L. FAC., p. 58, V. Arvinte arată că varianta cu -*e*- își are punctul de plecare în limbi slave mai noi, cum ar fi bulgara, rusa, poloneza, în care cuvîntul sună *žertva*. Cuvîntul românesc *jertfelnic*, 'altar', se află în aceeași familie. Etimonul acestuia este vsl. *žrūtvinicū*, sîrb. *žrtvenik*, bg. și rus. *žertvennikū*. Autorul ST. L. FAC. precizează că rom. *jîrtăvnic* și *jirtăvnic* se explică din formele vsl. și sîrb. *žrtvenik*, iar rom. *jertfelnic*, *jărtfălnic* se explică din varianta bg. și rus.

1.2.5.1. Velarizarea prin labialele *p, b, f, v, m* constă în trecerea vocalei *e*, accentuată și neaccentuată, la care se cuprinde și *e* din diftongul *eá*, precedată de labialele menționate, la *ă* (acesta poate trece la *î*, în anumite condiții), dacă în silaba următoare, sau în imediata vecinătate, nu există vocale palatale (*e, i*) sau sunet muiat. Fenomenul s-a petrecut în epoca românei primitive, deci după secolul al VIII-lea, dar nu a afectat toate zonele dialectale și nici toate cuvintele și formele²¹. În textele de care ne ocupăm fenomenul este ilustrat prin puține exemple.

1.2.5.2. Velarizarea lui *e* precedat de *p* este ilustrată doar de cuvîntul *Pătru* care are trei ocurențe, în același document: (1, r. 5); (1, r. 9); (1, r. 21).

1.2.5.3. Velarizarea prin *m* se întîlnește în exemple ca: *mărsu* (1, r. 5); (11, r. 7); *sămănția* (5, r. 12), *sămănța* (5, r. 17); *tocmală* (2, r. 5); (5, r. 19); (10, r. 18).

²⁰ V. ARVINTE ST. L. DT., p. 9.

²¹ V. OR, p. 40-43; IVĂNESCU ISTORIA, p. 331.

1.2.6.1 Velarizarea prin africaterile *t* și *dz* și spirantele *s*, *z*. Generalități

După ce vocalele *e* și *i* s-au velarizat, ca urmare a rostirii dure a africaterilor *t* și *dz* și a spirantelor *s* și *z*, numărul cuvintelor și al formelor în care apar vocalele velare *ă* și *î* a crescut simțitor în graiurile românești, și, totodată, în limba literară. La această schimbare a participat și *-e-* din diftongul *ea*. Fenomenul este întâlnit astăzi, la nivelul graiurilor, pe tot teritoriul dacoromânesc, cu excepția Munteniei, a sud-estului Ardealului și a unor zone izolate din Oltenia, Banat și chiar din Moldova²². Acest tip de velarizare s-a produs în modul cel mai consecvent în graiul moldovenesc, epoca producerii acesteia fiind greu de datat. G. Ivănescu consideră că în graiul moldovenesc velarizarea prin *t*, *dz*, *s*, *z* pare a fi avut loc aproximativ în același timp cu durificarea șuierătoarelor *ș* și *j*, adică prin secolul al XIV-lea, iar în graiurile populare din Muntenia, vocalele *e* și *i* precedate de *t*, *dz*, *s*, *z* au rămas neschimbate din latina populară pînă astăzi²³. Acest fenomen, „devenind”, după cum consideră Ivănescu, „chiar un fenomen normal al limbii scrise”²⁴, a pătruns în limba literară într-o măsură mult mai mare decît velarizarea prin șuierătoare, ajungîndu-se ca, încă din secolul al XVI-lea, norma să conștie dintr-un amestec de forme velarizate cu forme nevelarizate, amestec menținut și în secolele următoare.

1.2.6.1. Textele studiate nu oferă exemple ale velarizării prin *t*. În două dintre documente, privitoare la hotarele mănăstirilor Galata (1648) și Hlincea (1687), se întâlnește cuvîntul *țermure* (<lat. **tĕrmulus*): (1, r. 17); (1, r. 18); (11, r. 34), deci forma nevelarizată, întâlnită și în *BB*, unde apare și forma velarizată a acestui cuvînt, cu mai multe ocurențe decît forma nevelarizată. Neexistînd exemple ilustrative ale acestui fenomen în documentele studiate nu putem formula o concluzie referitoare la acesta.

1.2.6.2. O altă situație, care va fi menționată prin absența acesteia din textele în discuție, tocmai pentru a evidenția unele caracteristici ale perioadei din care fac parte textele studiate, este cea a silabei finale *-ți*, care poate fi urmărită în mai multe cuvinte din textele date: *mulți* (1, r. 6); (11, r. 7) care are patru ocurențe; *toți* (4, r. 19); (6, r. 4); (11, r. 44); *alți* (5, r. 21); (8, r. 7); (10, r. 19); *părți* (4, r. 20); (6, r. 8, 14, 16, 18); *nevoiți* (6, r. 7); (10, r. 5); *siliți* (6, r. 6); *asupriți* (5, r. 21). Prezența acestei silabe în exemplele de mai sus poate susține părerea că se conturase o oarecare normă în scrierea lui *-i* după *-ț*, după cum afirmă V. Arvinte în ST. L. FAC., p. 61 a, întocmai ca în limba literară actuală. *BB* prezintă un amestec de forme cu *-ț* și cu *-ți*, primele fiind mai numeroase. Dispariția lui *-i* a fost urmarea durificării lui *-ț*. În limba scrisă, acest *-i* s-a menținut sau a fost reintrodus din necesitatea de a marca anumite categorii gramaticale și la nivelul grafic: pluralul unor substantive cu singularul în *t*, al unor adjective, pronume, forme verbale etc. Sub influența formelor scrise, cu *-ți*, unii vorbitori au reintrodus în rostire pe acest *-i* ultrascort, șoptit, realizat printr-o articulație suplimentară la palat, în momentul catastrozei africaterii *-ț*²⁵.

1.2.6.3.1. Velarizarea prin africata sonoră *dz*

Acest sunet, dispărut din limba literară și din cele mai multe graiuri dacoromâne (rămas în dialectul aromân), constituie o caracteristică a normei lingvistice moldovenesti de-a lungul mai multor secole. Africata sonoră *dz* are unsprezece

²² V. IVĂNESCU PROBLEMELE, p. 264.

²³ Ibidem, p. 269.

²⁴ Ibidem.

²⁵ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 60-61, I.3.8.0. – 3.8.3.; ARVINTE ST. L. EX., p. 10-12, I.3.8.0. – 3.8.5.; ARVINTE ST. L. LV., I.3.6.0.; ARVINTE ST. L. NM., p. 4, I.3.7.0.; ARVINTE ST. L. DT., p. 8, I.3.6.0.

ocurențe în textele studiate în cuvinte ca: *Dumnedzău* (7, r. 6); (8, r. 16), *dumnădzăescul* (10, r. 16); *patrudzeci* (2, r. 4); *vîndzători* (3, r. 8); *vădzîndu* (6, r. 7; 8, r. 7); *cincidzeci* (9, r. 7); *amiadz zi* (11, r.2 8); *vădzin<d>* (7, r. 4); *optusprădzeci* (6, r. 24).

1.2.6.3.2. În două dintre textele studiate se întâlnește forma velarizată *Dumnedzău* (7, r. 6); (8, r. 16), iar într-unul dintre ele cuvîntul *dumnădzăescul* (10, r. 16). Este posibil ca tendința spre velarizare să fi fost frînată în bună măsură de scriitorii de cancelarie domnească, de pisari, persoane cu mai multă cultură, după cum demonstrează textele în discuție. Această ipoteză ar putea fi confirmată sau infirmată printr-o extindere a studiului pe un număr mai mare de documente din aceeași perioadă²⁶.

1.2.6.3.3. Velarizarea prin *dz* este întâlnită și în forma *optusprădzăce*²⁷ (8, r. 17) a numeralului cardinal compus *optsprezece*, care apare și cu fonetismul *optusprădzeci* (6, r. 24).

1.2.6.3.2 Forma *vădzin<d>* (7, r. 4) reflectă hipercorectitudinea, constînd în înlocuirea vocalei *i* cu *u*, ca reacție la fenomenul velarizării. Fenomenul apare și în alte scrieri moldovenești ale epocii. Credem că, în Moldova, cărturarii erau determinați la aceasta fie de tradiția grafică maramureșeană, cu mai puține forme velarizate, fie de modelele muntenești, în care formele velarizate prin spirante și africcate nu erau atît de numeroase ca în graiul moldovenesc. Înlocuirea a fost efectuată și în cazurile în care ea nu se justifica. Fenomenul nu a avut loc numai în Moldova; el se întâlnește și în acele părți ale teritoriului dacoromân în care s-a petrecut în graiurile populare velarizarea prin spirante și africcate.

1.2.6.4.1. Velarizarea prin sibilantele *s*, *z*, a vocalelor *e*, *i* a avut loc indiferent de vocala din silaba următoare, iar în timp cam în aceeași perioadă cînd s-a produs durificarea în graiul moldovenesc a șuierătoarelor. I. Gheție este de părere că velarizarea de care ne ocupăm, ca și cea prin *ț*, *dz*, a început expansiunea în limba literară în secolul al XVI-lea, cunoscînd o răspîndire maximă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea²⁸.

1.2.6.4.2. Printre exemplele predominante care ilustrează fenomenul velarizării prin *s* se numără varianta *să*, fie că e vorba de pronumele reflexiv (lat. *sē*), fie de conjuncție (<lat. *sī*): *să să știe* (2, r. 12); (10, r. 27); (2, r. 12); *să cheamă* (3, r. 5); (4, r. 4); (11, r. 35); *să va alége* (8 r. 9); *să va ispiti* (8, r. 14); *să va afla* (5, r. 16); *să aibă* (3, r. 8); (7, r. 5, 7); (9, r. 10); *s(ă) aibă a să face* (4, r. 20); *să alegem* (11, r. 4). În textele studiate varianta velarizată *să* a pronumelui reflexiv apare de zece ori, iar conjuncția *să* cunoaște șaisprezece ocurențe. Nu este întâlnită forma actuală, *se*, a pronumelui reflexiv în niciunul dintre textele studiate. Acest fapt ar putea conduce la concluzia că norma de astăzi cu *se* nu intrase în vigoare în textele studiate, în timp ce în texte de proveniență sudică, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ca de exemplu *BB*, intrase în vigoare²⁹.

1.2.6.4.3 Velarizarea prin *s* a lui *e* poate fi ilustrată prin cuvintele: *sămănția* (5, r. 12); *sămînția* (8, r. 16) care cunosc cîte o singură ocurență. O extindere a studiului pe un număr mai mare de documente din aceeași perioadă ar putea susține faptul că

²⁶ V. IVĂNESCU PROBLEMELE, p. 269-270, unde explică faptul că în limba literară din Moldova nu apar, în cele mai vechi scrieri, rostirile de tipul *ță*, *fi*, *dză*, *dzî*, și *să*, *sî*, *ză*, *zî*, existente în graiul popular în secolul al XV-lea și al XVI-lea, datorită influenței graiului literar al aristocrației de origine maramureșeană în această provincie.

²⁷ Referire la cei 318 Sf. Părinți ai Bisericii care au participat la Sinodul I ecumenic de la Niceea din anul 325 d. Hr., în cadrul căruia a fost combătută erezia lui Arie.

²⁸ V. BDLR, p.137- 138.

²⁹ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 75.

textele de proveniență nordică, moldovenească, aveau un caracter mai intens velarizant și, totodată, s-ar putea dovedi că velarizarea prin *s* este de necontestat³⁰.

1.2.7.1. Velarizarea prin *t, d, n, r*

În româna primitivă, adică în perioada cuprinsă între secolele al VII-lea – al VIII-lea pînă în secolele al X-lea – al XI-lea, vocala *e*, precum și *-e-* din diftongul *ea*, precedată de *t, d, n, r*, se transformă, sporadic, în unele dialecte și graiuri, în *ă*. În cazul lui *e* din diftongul *ea*, **ă* rezultat s-a contopit cu *ă*³¹.

1.2.7.2. Velarizarea prin *t* este ilustrată în textele studiate în cuvintele: *postălnicul* (<sl. *postel'nikŭ*) (5 r. 8); *mănăstă(re)* (<mrg. *μναστηριον*) (6, r. 20) care cunosc cîte o singură ocurență.

1.2.7.3. În privința velarizării prin *n* se poate semnală un singur exemplu în textele aflate în discuție: *dumnădzăescul* (10, r. 16).

1.2.7.4. Velarizarea prin *r*. În anumite dialecte și graiuri, începînd din româna primitivă, vocalele *e* și *i*, precedate de *r, rr*, s-au transformat în *ă, î*, dar nu în toate cuvintele. Cuvîntul *optusprădzece* (10, r. 16) constituie un exemplu în acest sens.

1.2.7.5. Verbul *a ridica* (<lat. *eradico, -are*)³² care apare o singură dată cu varianta *rădica* (4, r. 21) merită o discuție aparte. În textele vechi acest cuvînt are forme atît cu velare, cît și cu palatale, primele avînd o pondere mai mare și în textele neliterare. Aderăm la poziția exprimată de Al. Gafton³³, care apreciază că alături de influența contextului fonetic, apariția formelor cu palatală poate fi considerată rezultatul unei false regresii, impunerea formei cu *ri-* datorîndu-se faptului că regresiunea s-a petrecut dinspre forme cu *rî*³⁴. Autorul menționat mai sus consideră că evoluția a fost următoarea: *eradico* > *rădicu* > *rîdic(u)* și că la forma actuală se ajunge prin falsă regresie, favorizată de *-i-*.

1.2.8.1. Durificarea lui *r* în finala cuvintelor *pitaru* (<mrg. *πίτα*) și *uricariu* (<mag. *örök*), este un fenomen întîlnit într-un singur text studiat: *pitar* (6, r. 25) și *uricar* (6, r. 26). De cele mai multe ori, în unele din textele studiate, se întîlnesc variantele: *uricariul* (1, r. 29); (8, r. 18); (1, r. 11) și *pitariul* (9, r.1); (9, r. 10); (10, r. 20).

1.2.8.2. Judecînd după situația din textele studiate, se poate concluziona că nu există o normă unitară, în privința scrierii (și rostirii) părții finale a cuvintelor terminate în *-ar* sau *-ariu*. Norma de mai tîrziu cu *-r* dur este ilustrată doar în două situații, iar tendința spre formele mai vechi cu *r* muiat este evidentă. Acest fapt se observă și în *BB*³⁵.

1.2.9. Concluziile parțiale care se pot desprinde referitor la fenomenele discutate în paragrafele anterioare dedicate velarizării sunt următoarele:

În cele unsprezece texte studiate există un amestec de forme velarizate și nevelarizate, fenomen întîlnit, de altfel, și în alte scrieri, mai ales în cele de la sfîrșitul

³⁰ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 62 unde se demonstrează că în *BB* aceleași cuvinte apar cu forme nevelarizate în textele de proveniență sudică și cu forme velarizate în textele de proveniență nordică.

³¹ IVĂNESCU ISTORIA, p. 331.

³² V. SCRIBAN, 1129 b-1130 a, unde se încearcă o promovare a etimonului **erectiare*.

³³ V. GAFTON HIPERCORECTITUDINEA, p. 138-139.

³⁴ Al. Gafton nu este de acord, decît sub aspectul „direcției”, cu opinia că evoluția acestei forme este similară și comparabilă cu aceea din *inel* < *înel*, opinie preferată de V. Arvinte în ST. L. FAC., p. 64 -65 și de Rosetti în *Istoria limbii române*, p. 484.

³⁵ V. ARVINTE ST. L. EX., p. 15.

secolului al XVII-lea. Amestecul formelor velarizate și nevelarizate se va cristaliza, în secolele următoare, în normele neunitare care guvernează în prezent limba română literară în privința acestui fenomen. Toate tipurile de velarizări întâlnite în textele studiate au avut drept urmare creșterea ocurențelor vocalelor velare nerotunjite *ă* și *î*, atât în graiurile populare, cât și în limba literară.

1.2.10. Alte fenomene în domeniul consonantismului

1.2.10.1. Tratamentul consoanei *h* dintr-o serie de elemente slave, tătarăști etc. prezintă unele oscilații, atât în graiurile populare, cât și în limba literară. În textele studiate această consoană este reflectată ca *v*, în cuvinte ca *vătav* și *vîrv*.

1.2.10.2. Cuvîntul *vătav*³⁶ (<tăt. *vătaha*) are două ocurențe în același text: (2, r. 7); (2, r. 9). În româna veche acest cuvînt avea forma cu *-h*: *vătah*, după cum se poate observa, de exemplu, în textele lui Coresi sau ale lui Dosoftei. Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, apare în scris varianta cu *-f*, care se impune în limba literară; iar, dialectal, și varianta cu *-v*: *vătav*³⁷.

1.2.10.3. Cuvîntul *vîrv* (<vsl. *vrŭchŭ*) cunoaște o singură ocurență, (11, r. 27). Această formă apare și în *Psaltirea Șcheiană* și în *BB*, alături de formele *vîrf*, *vîrh*. V. Arvinte³⁸ consideră că prezența acestor forme în textele menționate mai sus demonstrează faptul că trecerea lui *h* la *f* și la *v* a avut loc în mod independent în cele două mari arii, nordică și sudică, și, evident, simultan. Considerăm că o extindere a studiului pe un număr mai mare de texte din aceeași perioadă ar putea conduce la formularea unei opinii pertinente referitoare la acest fenomen.

1.2.11. Termenii din familia lexicală a cuvîntului *sfînt* apar avînd la inițială grupul consonantic *svl* sau *sf*. În textele studiate predomină cuvintele care conțin grupul consonantic *sv* care cunoaște douăzeci de ocurențe, în timp ce grupul consonantic *sf* cunoaște doar nouă ocurențe. Astfel, în textele în discuție, întîlnim forma *svînta* (3, r. 3); (7, r. 3, 5); (8, r. 7), dar și *sfînta* (4, r. 6, 13, 16); *svănta* (6, r. 9), dar și *sfănta* (5, r. 18); *svenției* (5, r. 19), dar și *sfinției* (4, r. 17).

2. Lexicul³⁹

2.1. Studiul stratificat al lexicului

2.1.1. Elemente de origine latină

2.1.1.1. *acmu* 'în prezent, în momentul acesta' (<lat. *eccum modo*), în (2, r. 4) „să-i fié de *acmu draptă ocină*”; în (8, r. 12): „să afle de-*acmu direaptă ocină*”.

2.1.1.2. *acolea* 'acolo, în acel loc' (<lat. *eccum illōc*⁴⁰). Ov. Densusianu consideră că în cuvîntul *acolea* avem de a face cu o schimbare de terminație sub influență slavă⁴¹. Diferă de *acolo*, prin nuanța exprimată de apropiere mai mare. În textele studiate *acolea* are 20 de ocurențe doar în două dintre documente, spre deosebire de *acolo* care cunoaște doar 9 ocurențe în patru documente. Astfel, varianta *acolea* apare în (1, r. 9, 10, 11, 13-18); (11, r. 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 30-33, 35):

³⁶ V. DER unde se precizează că originea acestui cuvînt este îndoielnică; cel mai probabil este tătară.

³⁷ V. ARVINTE ST. L. FAC., p. 67.

³⁸ ARVINTE ST. L. FAC., p. 67.

³⁹ În lucrarea de față sînt semnalate acele cuvinte care au o frecvență mai mare în textele studiate, care sînt specifice actelor de danie sau care pot constitui subiectul unor discuții de ordin lexical, astfel încît să poată fi formulate niște concluzii referitoare la caracteristicile limbii din secolul al XVII-lea, oferite de studiul textelor în discuție.

⁴⁰ DAR, propune, fără convingere, **eccum illīc* apud DER, p.19.

⁴¹ DENUSIANU ISTORIA I, p.163.

„și de acolo”. Se poate ușor observa că ambele variante, *acolea* și *acolo*, sînt excesiv folosite, aproape în fiecare rînd, în actele de stabilire a unor hotare.

2.1.1.3. *adecă* ‘cu alte cuvinte, va să zică’ (<lat. *adaeque*); pare să fi aparținut mai degrabă unui anumit nivel de exprimare; apare în (1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, r. 1): „†*Adecă eu*” și în (4, 8, r. 1): „†*Adecă noi*”.

2.1.1.4. *adevărat*, ‘autentic, veritabil, conform cu adevărul’, derivat din *adevăr* (<lat. *vĕrum*⁴²), în (8, r. 3): „*scriem și mărturisim cu ces(t) adevărat zăpis al nostru*”; în (10, r. 5): „*scriem și mărturisim cu acestu adevărat zăpis al nostru*”. În textele studiate cuvîntul cunoaște doar două ocurențe, dar în documente de acest tip, se constată că apare frecvent în sintagma de tipul : „*acest adevărat zăpis*”⁴³.

2.1.1.5. *bun*, folosit la pl., *buni*, ‘care are calități, cu fire generoasă’ (<lat. *bōnus*), în: (1, r. 6, 22); (2, r. 11); (3, r. 11); (10, r. 20, 25): „*oameni buni*”⁴⁴.

2.1.1.6. *codru* ‘pădure’ (<lat. pop. **codrum*, atestat cu forma *codra*⁴⁵), în (7, r. 2): „*am avut doaă poieni aici în codru*”; în (10, r. 11): „*va alége din vatra satu[lu]lui și din ț(a)rin(ă) și din fînaț și din codru*”.

2.1.1.7. *credință* ‘garanție, cheazășie, siguranță, certitudine’ (<lat. **credentia*), în (1, r. 24); (3, r. 12): „*Pre mai mare credință și întăritură*”; în (1, r. 24): „*am făcut de la noi și această mărturie ca să fie de credință svintei mănăstiri*”; în (2, r. 11): „*de credință ș-au pus peceșile să să știe*”; în (2, r. 11): „*pentru mai mari credință am pus peceșile și iscăliturile*”; în (4, r. 20): „*să fie de mai mare credință*”. În textele studiate cuvîntul apare de 11 ori în astfel de sintagme care par a fi specifice actelor de danie. O singură dată cuvîntul apare cu forma *credenți* în (10, r. 26): „*și pentru credenți ne-am pus peceșile și iscăliturile*”⁴⁶.

2.1.1.8. *cumpărătură* ‘cumpărare, obiect cumpărat’, derivat de la *a cumpăra* (<lat. *compārāre*), în (3, r. 6, 7): „*care ni-au fostu noaă cumpărătura de la Cara căpitanul și le-am dat și zăpisul cel de cumpărătură de la vîndzătorii*”; în (9, r. 3): „*am vîndut și am dat a noastră direaptă ocină și cumpărătură*”; în: (10, r. 8): „*ce iaste cumpără[ră]tură ce au cumpărat părinții noștri*”. Se observă că în acest ultim exemplu apare și verbul *a cumpăra*, din aceeași familie lexicală.

2.1.1.9 *domn*, folosit și la pl., *domni*, (<lat. *Dōminus*) **1.** ‘Titlu oficial al domnitorilor Moldovei’, în (1, r. 3): „*m-au trimis măriia sa, domnu nostru Vasilie vodă*”; (11, r.3): „*facem știre cu scrisoarea noastră după cuvîntul măriiiei sale, domnu nostru Ștefan voievod*”. **2.** ‘Nume dat lui Dumnezeu’, în: (8, r. 16) „*Jară careli să va ispiti a strica a noastră daniie să fie neiertat de Domnul Dummedzău și de trii sute și optusprădzece oteșe ce-au fos(t) Nicheii și să-i fie sălașul cu Iuda*”.

2.1.1.10. *dres*, folosit la plural cu formele: *direse*, *derése* sau *derese*, ‘act, document’, în (1, r. 27): „*Pre mai mare credință și întăritură am făcut de la noi și această mărturie ca să fie de credință svintei mănăstiri până-ș vor face și direse domnești*”; în (4, r. 20): „*s(ă) aibă a să face și derése domnești*”; în (8, r. 21): „*ca să aibă a-și face călugării și direse domnești*”.

⁴² V. DER, p. 21 unde sînt prezentate și alte posibile etimologii ale cuvîntului.

⁴³ V. CAPROȘU DOC. IAȘI II.

⁴⁴ V. precizările de la 2.1.1.11. din acest studiu pentru sintagma *oameni buni*.

⁴⁵ Etimologia acestui cuvînt pare a fi controversată. Am optat pentru etimologia propusă de DER, p. 223, unde sînt discutate și alte posibile etimologii ale cuvîntului în discuție.

⁴⁶ V. discuția despre această variantă la 1.1.5.1. din lucrarea de față.

2.1.1.11. *om*, folosit la pl. *oameni*, ‘bărbat, adult, persoană de vază, de seamă’ (<lat., *hōmo*, pl. *hōmines*), în (1, r. 6, 22); (2,3, r. 11); (10, r. 20,25); (11, r. 8, 15, 44): „*oameni buni*”. Ținând seama de context și de faptul că această sintagmă are 12 ocurențe credem că, în textele studiate, pare să aibă mai degrabă sensul de ‘persoană de vază, de seamă’.

2.1.1.12. *preot*, folosit la pl. *preuți*, ‘persoană oficială care face serviciu divin în biserică ori la alte ceremonii afară din biserică, prezbiter, sacerdot’ (<lat. *prēsbyter*)⁴⁷, în (2, r. 11): „*Și în tocmala noastră au fostu (...) și aiaști preuți și oameni buni*”.

2.1.1.13. *semm*, folosit la plural *semne*, ‘urmă, indiciu’ (<lat. *signum*), în (1, r. 7): „*să alégem locul împregiurul mînăstirei Gălatei de Sus pre uric ce-au avut de la Pătru vodă în sémne*”; în (1, r. 22): „*au purces pre sémnele uricului*”; în (11, r. 16): „*am purces pre sémne deasupra mănăstirei*”.

2.1.2. Elemente neolatine (italienești)

2.1.2.1. *căpitan* ‘căpetenie militară, în general; în vechea organizare militară, căpetenie de județ cu atribuții militare, administrative și polițienești’ (it. *capitano*, care a intrat în diverse limbi europene: fr. *capitain*, sp. *capitan*, pg. *capitão*; ngr. *χαπιτάβ* alb., bg. *kapitan*, tc. *kapitan*, srb. *kapetan*, rs. *kapitan*, magh. *kapitány*), în (4, r. 17): „*Isacu, căpitanul de Tutova*”; în (3, r. 7): „*a(u) fostu noaă cumpărătură de la Cara căpitanul*”; în (8, r. 19): „*acesta zapis s-a făcut dinaintea lui (...) Mătei căpitanul de ținutul Cărligăturii*”; în (6, r. 26): „*această danie s-a făcut dinaintea lui Mătei căpitan*”.

2.1.3. Stratul elementelor de origine slavă

2.1.3.1. *bahnă* ‘loc mlăștinos, smîrc, baltă’ (<ucr. *bahnó*, polon., rus. *bagnó*, ceh. *bagno*), în (11, r. 36): „*de acoloa tréce peste vale cu niște poeni de fânați, anume bahna cu lozele*”.

2.1.3.2. *boiar* ‘nobil, mare moșier, mare dregător; în veche organizare socială, reprezentant al clasei aristocratice’⁴⁹ (<sl. *boljarinŭ*), folosit la plural în (3, r. 10): „*am dat denaintea boiarilor celor mari și denaintea boiarilor al doile și al treilea*”; în (9, r. 10): „*Și în tocmala noastră au fostu (...) și mulți boiari*”; în (10, r. 20): „*Și într-aceasta tocmal(ă) au fostu (...) și alți oameni buni, ficiori de boiari*”.

2.1.3.3. *danie* ‘donație, pomană, ofrandă’, (<sl. *danije*) în (4, r. 6): „*am datu danie la sfînta mănăstire den Dealul Mare*”; apare și varianta *daanie*, în (4, 3) „*am datu danie la sfînta mănăstire den Dealul Mare*”; în (4, r. 13): „*să fie daanie și pomană la sfînta mînăstire*”. S-a constatat că forma *danie* are 10 ocurențe, în textele în discuție, în timp ce forma *daanie* are doar 4 ocurențe.

2.1.3.4. *gloată* ‘mulțime de oameni’⁵⁰ (<sl. *glota*), în (10, r. 22): „*Cherila vornic de gloat(ă)*”.

⁴⁷ Pentru etimologia, evoluția și valorile acestui cuvînt v. SCRIBAN p. 1044. De asemenea, despre realizările formale ale conceptului ‘preot’ v. GAFTON EVOLUȚIA, p. 287- 288.

⁴⁸ Punctele de suspensie între paranteze rotunde indică în lucrarea de față omisiuni în exemple, operate pentru economie de spațiu.

⁴⁹ Pentru originea boierimii și o prezentare sintetică a categoriilor de boieri, din Moldova și Țara Românească, de-a lungul timpului, v. SCRIBAN, p. 184.

⁵⁰ V. DER, p. 370, unde este menționat și sensul de ‘Poliție locală trupe de infanterie formate din țărani fără pregătire militară specială, a căror recrutare era decretată în cazuri de urgență’.

2.1.3.5. jărtăvnic ‘masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri; jertfelnic’ (<vsl. *žrtvīnicū*), în (10, r. 16): „*aceasta parte de moșie a noastră (...) o am dat la sfânta mănăstiri din Dealul Mare (...) ca să ne pomenim la sfântul și dumădzăescul jărtăvnic*”⁵¹

2.1.3.6. jelob, folosit la plural, ‘reclamant, solicitant’. Este derivat de la *jalobā*⁵² (<sl. *zālība*) și apare o singură dată, în (11, r. 10): „*Și am mârșu (...) și jelobii de acolo*”.

2.1.3.7. a milui, derivat de la *milă* (<sl. *milŭ*), ‘a da de pomană’, în (3, r. 2): „*am miluit la svînta mănăstire*”; în (3, r. 9): „*cîndu am dat și am miluit am dat denaintea boiarilor celor mari*”.

2.1.3.8. miluire, face parte din aceeași familie lexicală ca și substantivul *milă*, ‘pomană, ofrandă’, în (8, r. 12): „*ca să fie de la noi daanie și miluire*”; în (8, r. 15): „*careli să va ispiti a strica a noastră daniie și miluire*”; în (11, 5): „*domnu nostru Ștefan voievod ce ne-au trimis să alegem hotarul svintei mănăstiri Hlincei pre direasă ce au avut de daanie și de miluire de la Barnoschie voievod*”.

2.1.3.9. ocină ‘moșie, avere care constă din pămînt, proprietate’ (<vsl. *otičina*), în (4, r. 4): „*am datu daanie a noastră dereaptă ocină*” (4, r. 4); în (7. r. 7), (8. r. 12), (9. r. 3): „*direaptă ocină*”.

2.1.3.10. oteț, folosit numai la plural, ‘Părinte al Bisericii’, (<sl. *otiči*), în (6, r. 24): „*cine va scorni gâlceava din ruda noastră pentru acea danie să fie treklet și proklet și afurisit de trei sute și optuspredzeci oteții*”; în (8, r. 17): „*careli să va ispiti a strica a noastră daniie (...) să fie neiertat de Domnul Dumnedzău și de trii sute și optuspredzece otețe ce-au fos(t) Nicheii*”. Se observă că în aceste exemple sunt folosite două forme de plural: *oteți* și *otețe*, care ar putea constitui o problemă de grafie.

2.1.3.11. postelnic ‘boier mare în veche organizare, membru al sfatului domnesc’, (<sl. *postelnicŭ*), în (4, r. 7): „*careia iaste pomană dumisale lui Iani postelnicul*”. Cuvîntul are 4 ocurențe și apare cu referire la aceeași persoană, în structuri asemănătoare cu cea din exemplul de mai sus.

2.1.3.12. proklet ‘blestemat, afurisit’, (<sl. *prokletŭ*), în (6, r. 23): „*cine va scorni gâlceava din ruda noastră pentru acea danie să fie treklet și proklet și afurisit de trei sute și optuspredzeci oteții*”.

2.1.3.13. rediu, ‘pădurice, crîng’, (sl. *rědiu*), în (1, r. 11, 14): „*în marginea radiului*”; în (11, r. 26): „*în marginea radiului*”.

2.1.3.14. sfinție (în forma articulată și urmată de un adjectiv posesiv) ‘epitet sau titlu de respect care se dă clericilor’. În textele studiate se întîlnește fie varianta „*svenția*”, în (5, r. 19): „*aiast tocmală și danie s-a făcut dinainte svenției sale mitropolitului Șavei*”, fie varianta „*sfinția*”, în (4, r. 17): „*cu știrea sfinției Sale Savei mitropolitul*”. În exemplu: „*hramul Sfinții Sali Maicei Preacestei*” (10, r. 13) este ilustrată o situație rară, cînd epitetul poate fi acordat sfinților, Maicii Domnului sau lui Dumnezeu.

2.1.3.15. sfînt, folosit mai frecvent la feminin, *sfîntă*, ‘divin, sacru’ (<sl. *svęta*), în varianta *svânta*: „*svânta mănăstire*” (6, r. 9, 18, 20); în varianta *svînta*: „*svînta mănăstire*” (3, r. 3); (7, r. 3, 5); în varianta *sfînta*: „*sfînta mănăstire*” (4, r. 6, 13, 16);

⁵¹ Cuvîntul *jărtăvnic* are o mare frecvență în textele bisericești, slave și românești, și, de aceea, putem presupune că rostirea și scrierea cuvintelor care fac parte din aceeași familie lexicală cu acesta au stat permanent sub influența modelelor slavone. Așa se explică și menținerea în textele din epocă a grupului *-rtv-*, neobișnuit în română, care mai apoi a ajuns la *-rtf-*. Cuvîntul și-a menținut trăsătura sa religioasă, chiar și astăzi, folosit în texte laice.

⁵² Variantă moldovenească pentru *jalbă*.

(10, r. 12); în varianta *sfânt*: „*sfânta mănăstire*”. În textele studiate se observă că acest cuvânt este folosit ca adjectiv și indiferent de varianta preferată de scriitor este întâlnit în sintagme de tipul „*sfânta mănăstire*”, probabil pentru că specificul documentului impunea acest lucru⁵³.

2.1.3.16. *tocmală* ‘învoială, înțelegere, acord’, derivat din *a tocmi* (<sl. *tŭkŭmiti*) în (2, r. 5): „*Și în tocmala noastră au fostu egumenul de Bărnova*”; în (9, r. 8): „*Și în tocmala noastră au fostu dumnealui Răcoviț Cehan*” în (10, r. 18): „*Și într-aceasta tocmal(ă) au fostu sfînția sa, alesul Ghedion arhiepiscop i Mitropolit Suceavschi*”.

2.1.3.17. *treklet* ‘blestemat de trei ori’, (<sl., cf. bg. *triklet*, rus. *trikljetj*), în (6, r. 23): „*cine va scorni gălceava din ruda noastră pentru acea danie să fie treklet și proklet și afurisit de trei sute și optuspredzeci oteții*”.

2.1.3.18. *vornic* ‘nume pentru diverși demnitari, reprezentant al puterii de stat în administrația orașelor’⁵⁴ (<sl. *dvorŭnikŭ*), în (8, r. 19): „*Și acesta zapis s-au făcut denaintea lui Corlat uricariul (...) și vornicul Alexa*”; în (10, r. 21, 22): „*Și într-aceasta tocmal(ă) au fostu (...)și Alecsea Arapul, vornicul (...) și Cherila vornic de gloat(ă)*”. Este întâlnită și varianta *dvornic* o singură dată în (11, r. 1): „*Rugină dvornic glotni*”.

2.1.3.19. *zapis* ‘document, înscris’, (<sl. *zapisŭ*), în (2, r. 2): „*scriem și mărturisim cu acestu zapis al nostru*”; în (3, r. 7): „*am dat și zapisul cel de cumpărătură*”; în (8, r. 3): „*scriem și mărturisim cu ces(t) adevărat zapis al nostru*”. Cuvântul are 14 ocurențe în cele unsprezece texte studiate și apare, de obicei, în sintagme de tipul celor exemplificate, probabil, pentru că specificul actelor de danie din secolul al XVII-lea impunea acest lucru.

2.1.4. Stratul elementelor de origine grecească

2.1.4.1 *logofăt 1*. ‘mare dregător, membru al sfatului domnesc, care conducea cancelaria domnească’ și **2**. ‘scriitor de cancelarie, pisar’, (<mgr. *λογοθέτης*), în (1, r. 1): „† *Adecă eu, Răcoviță Cehan, logofăt al doile*”; cu varianta *logofet* în (9, r. 9): „*au fostu dumnealui Răcoviț Cehan, marele logofet*”.

2.1.4.2. *mărturie* ‘declarație, dovadă, probă, semn’ (<gr. *μαρτυρία*), în (1, r.25): „*Pre mai mare credință și întăritură am făcut de la noi și această mărturie*”. În textele în discuție cuvântul apare doar o singură dată cu sensul precizat mai sus, dar, studiind și *Documentele privitoare la istoria orașului Iași* editate de I. Caproșu, se poate constata că acest cuvânt este frecvent întâlnit și cu sensul de ‘martor’.

2.1.4.3. *a mărturisi* ‘a recunoaște, a atesta, a depune mărturie’ (<gr. *μαρτυρίω*, în parte prin intermediul sl. *marturisati*), în (4, r. 11); (5, r. 3); (6, r. 5): „*scriem și mărturisim cu cestu zapis al nostru*”. În textele studiate forma *mărturisim* are 9 ocurențe, dar se întâlnesc și formele *am mărturisit* (3, r. 11) sau *mărturisescu* (7, r.1) cu câte o singură ocurență.

2.1.4.4. *mitropolit* ‘rang în ierarhia Bisericii Ortodoxe, inferior patriarhului și superior episcopului; persoană care deține acest rang’, (<mgr. *μητροπολίτης*), în (4, 17): „*că am dat aceste moșii ce scriem mai sus la acea sfântă mîn(ă)stire au fostu și cu știrea sfînției Sale Savei mitropolitul*”; în (10,19): „*într-aceasta tocmal(ă) au fostu sfînția sa, alesul Ghedion arhiepiscop i Mitropolit Suceavschi*”.

⁵³ Folosirea sintagmei „*sfânta mănăstire*” și nu doar a cuvântului *mănăstire* poate fi și o reflectare a evlaviei celor care făceau danii mănăstirilor.

⁵⁴ Cu acest sens este atestat și în CAPROȘU DOC. IAȘI II, p. 757. Pentru alte sensuri ale cuvântului, care nu apar în textele studiate, v. DER, p. 843.

2.1.4.5. pitar ‘boier, membru al Divanului, însărcinat cu brutăria Palatului și cu intenționa armatei, mai târziu și cu trăsările domnului, brutar’ (<mgr. *pită*⁵⁵), în (6, r. 25): „*aestă danie s-au făcut dinainte mitropolitului Savei, și Andocăi biv pitar*”. Mai frecvent apare în textele studiate cu varianta *pitariul*: „*Adecă eu, Ștefan pitariul*”, în (9, r. 1); „*Și în tocmala noastră au fostu (...) și dumnealui Andronic, pitariul*”, în (9, r. 10).

2.1.4.6 suflet, folosit și la plural, *suflete*, ‘substanță spirituală de sine stătătoare, independentă de corp, de origine divină și nemuritoare, care dă omului viață’ (<gr. *ψυχή*, lat. *anima*), în: „*pentru sufletul părinților noștri*” (3, r. 4), (7, r. 6); „*pentru sufletul moșu nostru*” (4, r. 7); „*o am dat eu, Todosiie, dreptu sufletul moșilor miei și a părinților*” (5, r. 11); „*pentru sufletul moșilor noștri și ai părinților noștri*” (6, r. 21); „*pentru sufletul părinților noștri și pentru sufletul nostru*” (8, r. 13, 14). La plural, cuvântul apare în: „*pentru sufletele a părinților noștri*” (4, r. 14); „*pentru sufletele noastre și a ficiorilor noștri*” (10, r. 15). În aceste sintagme sensul este ‘pomană, în amintirea morților; partea de avere lăsată de defunct pentru pomenirea sufletului lui’⁵⁶.

2.1.5. Stratul elementelor de origine maghiară

2.1.5.1. hotar 1. ‘limită, margine’și, în (9, r. 4): „*hotarul împregiurul mănăstirei Gălatei de Sus*” (1, r. 20); „*iară hotarul satului tréce și în ținutul Vasluiului*”. **2.** ‘proprietate, teren delimitat’, (mag.<hotár), în (11, r. 6): „*domnu nostru Ștefan voievod ce ne-au trimis să alegem hotarul svintei mănăstiri Hlincei*” (11, r. 4); „*o bucată de loc din hotarul tîrgului Iașilor*”; în: (11, r. 38). „*Atîta iaste tot hotarul mănăstirei Hlincei ales despre satul Hlincea și despre Ciurbești și într-aiastă bucată de loc s-au venit și nește mori*”.

II.1.5.2. uricar ‘scriitor de documente, pisar’, derivat din uric (<mag. *örök*)⁵⁷, în (6, r. 26): „*Și aestă danie s-au făcut dinainte (...) lui Corlat uricar*”. Cuvântul are patru ocurențe, dar de trei ori apare, în unele dintre textele studiate, varianta *uricariul*. Apare astfel în (1, r. 29): „*(...) eu, Vasilie Corlat la uricariul am scris să s(e) știe*”.

2.1.6. Stratul elementelor de origine turcească

2.1.6.1. agă ‘dregător’⁵⁸ (<tc. *aga*). În textele studiate apare cu forma *agăi*, în (7, r. 1): „*Adecă eu, Măriuța, sora lui Păladie agă*”.

2.1.7. Elemente a căror etimologie este nesigură

2.1.7.1. ficior, folosit mai frecvent la pl., **1.** ‘copil’, în (10, r. 2): „*cu ficiorii noștri, anume, Costantin și Dumitrașcu și Irina și cu Ștefăniia*”. **2.** ‘fiu, băiat’⁵⁹, în (10, r. 20): „*ficiori de boiari*”, în (2, r. 9): „*Ursul, ficiorul Bugă*”.

2.1.7.2. a se gâlcevi ‘a se certa’ derivat de la *gâlceavă* (<sl. *glükü*)⁶⁰. Verbul apare o singură dată în: (5, r. 17): „*Iară di să va afla cineva din sămânța noastră să n-aibă trebă a să gâlcevi cu sfânta mănăstire*”.

⁵⁵ Pentru etimologia acestui cuvânt am optat pentru varianta din Ciorănescu, DER, p. 605, unde se precizează că este derivat al cuvântului *pită*. În SCRIBAN p. 984, se consideră că acest cuvânt ar putea fi un derivat al cuvântului *pită*, dar se propune și o altă variantă a originii cuvântului, și anume vsl. *pitari*.

⁵⁶ V. SCRIBAN, p.1262 pentru alte sensuri ale cuvântului.

⁵⁷ V. DER, p. 820.

⁵⁸ Acest sens este atestat în CAPROȘU DOC. IAȘI II, p. 733. Pentru alte sensuri ale acestui cuvânt v. DER, p. 25 și SCRIBAN, p. 79.

⁵⁹ Pentru alte sensuri ale termenului, în alte contexte, v. GAFTON EVOLUȚIA, p. 258, 310.

⁶⁰ Etimonul este incert. V. DER, p. 366.

2.1.7.3. *moș*⁶¹, folosit mai mult la plural, ‘predecesorul unei familii, strămoș, bunic’, în (4, r. 15): „*precum au ținut și moșii noștri*”; în (5, r. 11): „*o am dat eu, Todosiie, dreptu sufletul moșilor miei*”; în (6, r. 21): *am dat noi la svânta mănăstă(re) care mai sus scrie pentru sufletul moșilor noștri*”.

2.1.7.4. *moșie*, derivat de la cuvântul *moșie*, ‘moștenire’, în (4, r. 4): „*să-i fié de acmu draptă ocină și moșie în veci de veci*”; în (4, r. 15): „*am datu daanie a noastră dereapta ocină și moșie de la moșii noștri*”. În textele studiate cuvântul *moșie* cunoaște 8 ocurențe.

2.1.7.5. *movilă*⁶², ‘mică ridicătură de pământ sau de pietre, făcută de om pentru a servi ca semn de hotar’, în (1, r. 16): „*și de acolea spre Drumul Scăuiaalelor dinspre în sus la alt stîlpu într-o movilă*”; în (11, r. 26): „*și am purces (...) de la acea piatră pre marginea readiului într-o movilă*”.

2.2.0. Cuvinte cu sens diferit de cel actual

2.2.1. *cocon* ‘copil, fiu’⁶³, folosit la plural, în „*Adecă eu, Ștefan pitariul, și cu fămeia mea, Anița, și cu cuconii noștri, Solomon și Toderășco și Alexandru*” (9, r. 1). Deși în textele studiate cuvântul are o singură ocurență, acesta era des întâlnit în textele din secolul al XVI-lea și cel următor⁶⁴.

2.2.2. *sămânță 1.* ‘urmaș, descendent’ (<lat. **sementia*), în (5, r. 17): „*di să va afla cineva din sămânța noastră*”; **2.** ‘neam, familie’, apare cu varianta *sămânția*, în 5, r. 12): „*O am dat eu (...) dreptu sufletul moșilor miei și al părinților și a toată sămânția me*”.

2.2.3. *dereptu*⁶⁵ ‘pentru’, în (9, r. 7): „*o am vîndut dumisali, dereptu cinci sute și cincidzei lei toți gata și mi i-au dat dumnealui banii deplin*”. Apare și cu varianta *dreptu*, cu același sens, în (2, r. 3): „*am vîndut o vie în Cetățuia (...) dreptu patruzeci de galibini*”.

2.2.4. *dereaptă* ‘adevărată’, în (4, r. 4): „*cum am datu daanie a noastră dereapta ocină și moșie*”. Cu același sens apare și în varianta *direaptă*, în (7, r. 7): „*sa să fie direaptă ocină și moșie*”; în (8, r. 12): „*ca să afle de-acmu direaptă ocină*”.

2.2.5. *dirept(u)* **1.** ‘pentru’, în (5, r. 10): „*direptu sufletul moșilor miei și al părinților și a toată sămânția me*”. **2.** ‘direct’, în (1, r. 8): „*de la capul iazului drept la deal*”; (1, r. 11): „*de acolea dreptu la r[r]eadiu preste Valea Țigancei*”; (11, r. 17): „*din drumul cel mare ce marge la Bărnova drept la vale*”.

3. Concluzii

3.1. Actele studiate sunt alcătuite după anumite tipare, dovedind cunoașterea de către autorii lor a unor formule prestabilite, evidențiate pe parcursul lucrării ori de câte ori s-a ivit ocazia.

3.2. Diferențiați atât ca poziție socială, cât și ca instrucție (mari dregători, înalte fețe bisericești, logofeți de cancelarii domnești, preoți, etc.), autorii acestor texte manifestă exigențe diferite, mai mari sau mai mici, față de normele exprimării scrise

⁶¹ Pentru argumente în favoarea opiniei că originea acestui cuvânt este suspectă v. DER, p. 523. Tot acolo sînt sintetizate argumentele care susțin originea autohtonă a cuvîntului.

⁶² Originea acestui cuvînt pare a fi îndoielnică. Coincide cu sl. *mogyla*, dar s-a demonstrat că e cuvînt străin în slavonă. Vezi, în acest sens, DER, p. 525, unde se consideră că, mai probabil, e vorba de un cuvînt românesc de natură expresivă.

⁶³ Pentru alte sensuri ale cuvîntului v. DENSUSIANU ISTORIA II, p. 272 și SCRIBAN, p. 311.

⁶⁴ V. GAFTON EVOLUȚIA, p. 312, 326, ARVINTE ST. L. FAC., p. 97, CAPROȘU DOC. IAȘII II, p. 333, 378, 387, 424, 429.

⁶⁵ Pentru alte sensuri ale prepoziției *dereptu* v. GAFTON EVOLUȚIA, p. 151.

pe care și le-au însușit. În actele scrise de cei cu o instrucție modestă se observă adeseori o imperfectă stăpânire a deprinderilor ortografice; alteori este vizibilă o reflectare a unor trăsături lingvistice personale/locale, pe care nu le regăsim în textele literare elaborate.

3.3. Fenomene caracteristice limbii din textele studiate

3.3.1. Nivelul fonetic

3.3.1.1 Se constată o creștere a numărului de exemple cu *e* medial aton trecut la *i*: *ficiorul* (8, r. 1, 2); (10, r. 1, 25) sau *ficiorilor* (10, r. 15).

3.3.1.2. Se respectă norma tradițională, în general, în ceea ce privește redarea în scris a consoanelor *s*, *dz*, *z*, *ț*.

3.3.1.3. Se observă un amestec de forme velarizate și nevelarizate, fenomen întâlnit, de altfel, și în alte scrieri, mai ales în cele de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

3.3.1.4. Cresc ocurențele vocalelor velare nerotunjite *ă* și *î*, atât în graiurile populare, cât și în limba literară, ca urmare a velarizării.

3.3.1.5. *-H* trece la *-v* în *vătav* sau *vîrv*.

3.3.1.6. Există în uz forma *până*, mai apropiată de etimon.

3.3.1.7. În norma moldovenească sînt prezente africaterile *dz* și *ğ*.

3.3.1.8. Se menține *u* în grafie, (poate, uneori, și în rostire).

3.3.2. Nivelul lexical

3.3.2.1. În denumirea unor funcții administrative se utilizează cu predominanță termenii de origine slavă, iar în denumirea unor ranguri bisericești se utilizează cu predominanță termenii de origine greacă.

3.3.2.2. Există unii termeni cu origine necunoscută (*ficior*, *moș*, *moșie*, *movilă*, *a se gîlcevi*).

Prin trăsăturile lingvistice ce au fost identificate în actele studiate, credem că textele neliterare prezintă o importanță reală pentru studiul limbii. Fiind originale, aceste texte reflectă cu mai multă fidelitate sintaxa limbii vorbite, decît textele literare. De asemenea, o extindere a studiului lingvistic pe un număr mai mare de astfel de texte ar putea oferi noi informații în domeniul istoriei limbii.

Comentarii

1. Studiul de față a fost realizat asupra a 11 acte din perioada 1648-1687, dintre care nouă sunt acte de dănie făcute mănăstirilor Cetățuia și Dealul Mare, iar două sunt referitoare la hotarele mănăstirilor Galata și Hlincea. Actele fac parte din Arhivele Metohului Sfîntului Mormînt din Constantinopol și au ajuns acolo după secularizarea averilor mănăstirești din Principatele Unite din 17/29 decembrie 1863. Această arhivă a fost cercetată pentru prima dată de un român, diaconul Paul Mihailovici, în anul 1934. El a publicat în același an grupajul de rezumate cu titlul *Regestele actelor moldovenești din Arhiva de la Constantinopol a Sfîntului Mormînt*. Din același fond a mai publicat apoi *Documentele moldovenești găsite la Constantinopol (1462 – 1755)* în "Cercetări istorice", anul VIII – IX, nr.3, 1934, p. 2 -63 ș.a. O parte din arhivă, după informațiile profesorului I. Caproșu, a ajuns în colecția particulară Zaimis, din Grecia. Actele care au stat la baza studiului de față au fost cumpărate de mănăstirea Sf. Trei Ierarhi din Iași de la un român care le-a găsit Olanda, în urmă cu doi ani. Altele, probabil, ca și acestea, au ajuns în mîini particulare și așteaptă redarea lor cercetătorilor interesați.

2. Cele 11 acte sunt redactate în limba română, fiind scrise de uricari de cancelarie, de dieci și logofeți – toți profesioniști ai scrisului, de unii boieri sau slujbași domnești, de slujitori ai bisericii (preoți, călugări) și de orășeni de diferite categorii profesionale. În aceste condiții este firească prezența unor particularități de

limbă, mai ales de ordin fonetic și lexical, ce conferă scrisului suficientă varietate ca să fie interesant pentru realizarea unui studiu lingvistic.

3. Textele actelor sînt publicate în ordine strict cronologică, după modelul *Documentelor privitoare la istoria orașului Iași*, II, editate de I. Caproșu, adică după următorul plan: numărul de ordine, data, localitatea, textul propriu-zis. În legătură cu aceste elemente componente se impun cîteva precizări. Numărul de ordine, exprimat prin cifre arabe, indică succesiunea textelor în ordine cronologică: 1-11. Indicația cronologică cuprinde anul, luna și ziua scrierii textului. Pentru datele consemnate în anii de la facerea lumii, s-au scăzut 5508 sau 5509 din cifra văleatului (5508 pentru intervalul 1 ianuarie – 31 august, respectiv 5509 pentru văleatul 1 septembrie – 31 decembrie). Textul nr. 4 nu are precizat văleatul, dar ordinea cronologică a acestuia a fost stabilită pe baza numărului pe care-l are notat pe pagina alăturată textului propriu-zis.

4. În transcrierea textelor s-a urmărit, în primul rînd, necesitatea redării cu fidelitate a unor texte aparținînd altui secol, în vederea studierii lor sub aspect lingvistic, la nivel fonetic și lexical. Urmărind surprinderea și păstrarea cît mai fidelă a limbii textului, am încercat să redăm ca atare a toate elementele caracteristice normei lingvistice a celor unsprezece texte, indiferent de situația actuală. Fără a ignora grafia textelor, ne-am sprijinit pe o bază întemeiată pe argumentele oferite de istoria limbii române, ținînd seama de caracteristicile sale evolutive, precum și de fenomenele lingvistice care pot interveni în procesul formării normei literare.

5. Principiile transcrierii ce au fost respectate sunt prezentate mai jos.

6. Semnele de punctuație folosite în transcriere sunt cele cerute de conținutul textelor și conforme cu normele actuale de punctuație, întrucît în texte nu apar semne de punctuație avînd rolurile care se acordă astăzi acestora.

7. Slovele suprascrise au fost trecute în rînd, fără a se semnala acest lucru în transcriere. Nu s-au notat semne precum accentele, spiritele, chendima, deoarece ele nu prezintă interes din perspectiva studiului de față.

8. Întregirea prescurtărilor a fost marcată prin paranteze rotunde numai acolo unde s-a putut asuma o astfel de intervenție; pentru restabilirea textului omis sau ilizibil au fost folosite parantezele unghiulare (< >) însoțite de note, iar pentru marcarea textului de prisos s-au utilizat parantezele drepte ([]).

9. Au fost păstrate vocalele duble, cazuri precum *daanie* (4, r. 3), (11, r. 3) fiind redade ca atare. S-au înregistrat extrem de puține cazuri de acest fel.

10. Principiul simbolic al ortografiei a fost respectat în limite rezonabile, conform normelor actuale. S-au redat cu majusculă toate elementele considerate a fi onomastice, toponime, hidronime. Numele divinității a fost redat cu majusculă.

Transcrierea actelor

I. 1648 (7156) august 5, Iași

† Adecă eu, Răcoviță Cehan, logofăt al doile, dau știre cu ceastă scrisoare a noastră cum m-au trimis măriia sa, domnu nostru Vasilie vodă, ca să socotim și să alégem locul împregiurul mînăstirei Gălatei de Sus pre uric ce-au avut de la Pătru vodă în sémne. Și am mărso acolo și am strănsu mulți oameni buni și bătrîni carii s-au aflat de-au știut acel locu în sémne și am purces pre sémnele uricului de la capul iazului dirept la deal într-un stîlpu din gios de temeliia unde au fost întăiu să facă Pătru vodă acolea mănăstirea, și de acolea preste Valea Fintînei ceii de piatră într-altu stîlpu, și de acolea direptu la r[r]eadiu preste Valea Țigancei într-alt stîlpu lângă drumul ce vine despre Hlincea, și de acolea într-alt stîlpu în marginea readiului, și de acolea în capul readiului din sus altu stîlpu, și de acolea spre Drumul Scăuialelor dinspre în sus la alt stîlpu într-o movilă, și de acolea prin Miroslava spre țermurele Bahluului la o seliște și cu lozele, și de acolea în gios spre

țermurele Bahluiului pân-în capul iazului unde s-au început dintăiu. Atîta iaste hotarul împregiurul mănăstirei Gălatei de Sus în sémne pre uric cea arăta de la Pătru vodă.

Pentr-acéa și noi cum am aflat mai cu dreptul cu oameni buni pre sémnele uricului am pus stâlpi de piatră.

Pre mai mare credință și întăritură am făcut de la noi și această mărturie ca să fie de credință svintei mănăstiri pân-ș vor face și direse domnești.

Și singur cu mâna mea am iscălit și mi-am pus și pecétea mea și eu Vasilie Corlat la uricariul am scris să <e>știe.

U ias l(ea)t(o) 7156 <1648> av(gust) 5

Racoviță Cehan, logofăt

Vasilie Corlat, uricar

Preclucihom vă tog hotar

II. 1656 (7164) aprilie 14, Iași

† Adecă eu, Măcarie și cu frate-mieu Ștefan, ficiorii lui Dumitrașco, scriem și mărturisim cu acestu zăpis al nostru cum am vândut o vié în Cetățuia, anume lui Todod, călugărului, dreptu patrudzeci de galibini lui să-i fié de acmu draptă ocină și moșié în veci de veci.

Și în tocmala noastră au fostu egumenul de Bărnova, anume: Luca și Melintie țircovnicul, Ionașcu vătavul, și Andoné blănarul, și Ionașcu Boghis, și Costantin, feciorul lui Coste, și Pănteleiu șătrărerul, și Esco vătavul, și Bărcan de acole, și Ursul ficiorul Bugăi, și Gheoghie Simanul, și Scripțul călugărul, și aiaști preuți și oameni buni ce scriu mai sus.

<...>⁶⁶ mai de credință ș-au pus pecețile să știe.

† Gligorie Rușăt

Pecete lui Esco

† Pecete lui Costantin

Pecete lui Păntelei

Pecete lui Ionașco

† Ionaș(cu)

Pecete Melinte

Pecete Luca

Pecete lui Andonie

Bărcan

Ursu

Scripțul Morghie

U ias let ve let 7164 <1656> aprili 14

III. 1659 (7167) martie 15, Iași

† Adecă eu, Gavril Pălădie, vel sulgear, i Toader Pălădie jitnicear, scriem și mărturisim cu cestu zăpis al nostru cum am dat și am miluit la svînta mănăstire din codrii Iașilor din Dealul Mare, unde iaste hramul Svinti Neculai, pentru sufletul părinților, un loc de prisacă cu pomăt, și o poiană ce să cheamă Cojocorița și un vad de moară ce iaste pre ușița care ni-au fostu noăă cumpărătura de la Cara căpitanul; și le-am dat și zăpisul cel de cumpărătură de la vîndzători.

Pentru acéa ca să aibă a-și face și ispisoc precum mai sus scriem și cîndu am dat și am miluit am dat denaintea boiarilor celor mari, și denaintea boiarilor al doile și al treile și denaintea a mulți oameni buni.

De aiasta am scris și am mărturisit ca să <e>știe.

Și pentru mai mari credință am pus pecețile și iscăliturile.

Vă leat 7167 <1659> martie 15

Az Gavril Păladi vel slugear iscal

Az Toader Păladi iscal

⁶⁶ Neclar.

IV. Nedatat

† Adecă noi, nepoatele lui Nechifor, anume Sofroniia și cu Odochiia, și Măriia Drohușoae și Tudora, fetele Soloncăi, și a Porumbiții, și a Bunii, noi singure mărturisim cu cest zăpis al nostru cum am dat daanie a noastră dereapta ocină și moșie de la moșii noștri o ocină ce să cheamă Pietroasa de la Budești, partea moșu nostru, a lui Nechifor, o am dat danie la sfânta mănăstire den Dealul Mare carea iaste pomană dumisale lui Iani postelnicul. Datu-o-am pentru sufletul moșu nostru carei mai sus scrie și pentru sufletele a părinților noștri cu tot vânitul ce va fi pre partea noastră.

Așijderea noi, eu Nastasie și Vasilica, și Tudosiie, și Ștefăniie, careli sinitem nepoate lui Dragoș, scriem și mărturisim într-acest zăpis cum am dat și noi partea moșu nostru, a lui Dragoș, câtă s-au ales partea noastră.

Așijderea, la Pietroasa iarăși să fie daanie și pomană la sfânta mănăstire, carea mai sus scriem, pentru sufletul moșu nostru și a părinților noștri cu tot venitul ce va fi, precum au ținut și moșii noștri.

Și că am dat aceste moșii ce scriem mai sus la acea sfântă mânăstire au fostu și cu știrea sfinției Sale Savei mitropolitul, și au fostu dumnealui Isacu căpitanul de Tutova, și Toader Coșescul, și Vasilie, și Tudosie și mulți oameni buni .

Și pentru credința noi toți ne-am pus pecețile și am iscălit și pe acest zăpis al nostru ca-s-aibă a să face și derese domnești pre aceste părți de ocină, să fie de mai mare credință, iară de s-or rădica cineva den ruda noastră de noi să-și întrebé.

Az Toader Coșescul

Vasilca

Isacu

Tudosie

V. 1662 (7170) martie 9, Iași

† Adecă eu, Todosiia, fata lui Arion, nepoata lui Dragoșe, și eu, Sofroniie, și Dochiie, nepo(a)tele Fieicăi, moșă noastră Fiicăe, scriem și mărturisim cu cestu zăpis al nostru cum noi, de bunăvoia noastră, de nime silite, nici nevoite, ce de-a noastră bună voia a noastră, am dat și am dăruit parte noastră din sat din Budeștii ce sintu în ținutul Cărligăturii, o am dat sventei mănăstiri care să cheamă Delul Mare, Născare Precistei, ce o au făcut Iane postălnicul. O am dat eu, Todosie, nepota lui Dragoșe, și cu Sofroniie, și Dosiie, nepotele Fieicăi, o am dat eu, Todosiie, dreptu sufletul moșilor miei, și al părinților, și a toată sămânța me.

Și noi, nepoatele Fiicăi, iaarăși o am dăruit sventei mănăstire care mai sus scrie, ca să fie pomană sventei mănăstire și al podrejii noastre, însă din parte de sus, a noastre parte Costoghesilor. Iară di să va afla cineva din sămânța noastră, să n-aibă trebă a să gălcevi cu sfânta mănăstire și să-și întrebe cu noi.

Și aiast tocmală și danie s-a făcut dinainte sventției sale mitropolitului Savei, și a lui Vasilie ot Stongaci, și al lui Vrabie, și a lui Vas(i)lie ca și [ca și] alți mulți oameni buni să <să> știe.

U ias 7170 <1662> martie 9

Az Todosiia

Az Sofroniie

Az Dochiie

VI. 1662 (7170) martie 16, Iași

† Adecă eu, Sofroniie, fata Soloncăi, nepoata Antimiei și a Ilei, și rudele ei: Dumitrașco, sororile lui, Dochiie și Tudora, ficiorii Porumbiței, și Măriie, fata Bunei, și Ursu, feciorul Măgdălinei, toți nepoții lui Trifan și a Făicăi, și a Ilei cu Antimiie, strenepoții lui Nechifor, scriem și mărturisim cu cestu zăpis al nostru cum noi de bunăvoia noastră, de nime siliți, nice nevoiți,

vădzându noi de alți răzeși ai noștri dîndu danie de niște părți de ocină din sat din Budești ce sintu în ținutul Cărligătorei la svînta mănăstire la Delul Mare la Născătore Preci(s)tei ce o au făcut Iani postelnicul, dat-am și noi, carii mai sus scrie, feciorii Porumbiței, nepoții lui Trifan.

Am dat danie la svînta mănăstire care mai sus scrie doao părăți din parte de sus, parte lui Trifan și a Porumbiții, care părți au fostu vândute lui Bărnoschie vodă și noi ne-am pîrît cu Mirăuțe și cele au fostu rînduite același părți ce mai sus scrie înaintea lui Istratie Dabije voevoda și le-au întorsu banii înapoi și le-au dat acele doao părți ce mai sus scrie danie la svînta mănăstire.

Așijdere, am mai dat și a treia parte, parte moșe noastru, fiecăreia iarăși din parte de sus, am dat noi la svînta mănăstă(re) care mai sus scrie pentru sufletul moșilor noștri și ai părinților noștri.

Și cine va scorni gâlceava din ruda noastră pentru acea danie să fie treclet și procler și afurisit de trei sute și optuspredzeci oteții.

Și aestă danie s-au făcut dinainte mitropolitului Savei, și Andocăi biv pitar, și a lui Corlat uricar, și al lui Mătei căpitan, și a Once și a lui Ilnat ot Mogoșești.

Și mai pre mai mare credință ne-am pus și degetili și eu Simion am scris să s<e>știe.

Pis u<ias>

V<ă>(eat) 7170 <1662> martie 16

† Sofroniia Dochia, † Mărica Todora

VII. 1662 (7170) iunie 1, Iași

† Adecă eu, Măriuța, sora lui Păladie agăi, scriu și mărturisescu cu cestu zapis al meu cum am avut doaa poieni aici în codru. O poiană au dat-o frate-mieu Gavrilaşcu și frate-miu Toderășco la svînta mănăstire ce iaste la Dealul Mare, iar eu vâdzin<d>⁶⁷ c-au dat dumnealor am dat și eu ceealaltă acolo iar la svînta mănăstire la Dealul Mare, numai să aibă a ruga pre milo(s)tivul Dumnedzău pentru sufletul părinților noștri.

Pentru acéae sa să fie direaptă ocină și moșie acei svinte mănăstiri și să aibă aș face și direas<e>domnești ca-s<ă>fie de credință.

Și eu pentru credința am pus péceatea ca-s<ă>știe.

U ias leato 7170 <1662> iunie 1

Az Păladie agă iscal † Măriuța

<...>⁶⁸ hatman

VIII. 1662 (7170) ianuarie 20, Iași

† Adecă noi, Măriia Drăgoșoie, și cu bărbatul meu Vas(i)lie, ficiorul Lélé, și ficiorul meu Alexandru, și cu frate-mieu, cu Dumitru, scriem și mărturisim cu ces(t) adevărat zapis al nostru cum noi de a noastră bună voe am dat sv(i)nteii mănăstire ce să cheamă Dealul Mare, unde iaste hramul Svintei și Preacuratei Marii, care este zidită de Iane postelnicul. Deci vâzîndu și noi cumu au dat și alți frați ai noștri și au miluit svînta mînăstire ce scriem mai sus și au dat danie toată partea lor din Budești, am dat și noi partea noastră din Budești, cum să va alége partea noastră, și o livadă cu pomi, și cu fîntînă, și cu pădure, și fi[n]națe, și cu țarini, și tot locul, cu tot vinitul, ca să fie de la noi daanie și miluire, ca să afle de-acmu direaptă ocină și moșie svintei mînăstiri ce scriem mai sus pentru sufletul părinților noștri și pentru sufletul nostru.

Iară careli să va ispiti a strica a noastră daniie și miluire din feciorii noștri sau den nepoții noștri sau din săminția noastră să fie neiertat de Domnul Dumnedzău și de trii sute și optuspredzece otețe ce-au fos(t) Nicheii și să-i fie sălaşul cu Iuda.

⁶⁷ Omis.

⁶⁸ Neclar.

Și acesta zapis s-au făcut denaintea lui Corlat uricariul, și Mătei căpitanul de ținutul Cărligăturii, și vornicul Alexa, și popa Nacul de la besearica domnii, și Luca parcălabul și ca să aibă a-și face călugării și direse domnești.

Și eu, Enachie diiacul, am scris și noi, toți, pentru mai mare credința ne-am pus pecețili și iscăliturili.

U ias 7170 <1662> iunie 20 dni

Mariia Drăgușae † Vasilie † Dumitru † Alexandru

Az popa Nacul

Az Luca pisar

Să moim răcu

IX. 1663 (7171) martie 12, Iași

† Adecă eu, Ștefan pitariul, și cu fâmeia mea, Anița, și cu cuconii noștri, Solomon, și Toderașco, și Alexandru, scriem și mărturisim cu acestu zapis al nostru cum noi, de nime siliți, nici asupriți, ce de bunăvoia noastră, am vîndut și am dat a noastră direaptă ocină și cumpărătură ce-am avut den sat den Tătărăni pre apa Crasnei ce iaste în ținutul Fălciului, iară hotarul satului trece și în ținutul Vasluiului.

Această parte de ocină, a treia parte de sat, de Tătărăni, o am vîndut și o am dat dumisali cumnatu-mieu, lui Iane postelnicul și mănăstirei de la Dealul Mari și cu hălășteu gata făcut de noi, den pajiște în apa Crasnei, o am vîndut dumisali, dereptu cinci sute și cincizeci lei toți gata și mi i-au dat dumnealui banii deplin.

Și în tocmala noastră au fostu dumnealui Răcoviț Cehan, marele logofet, și dumnealui Neculai Cehan, hatmanul, și dumnealui Gligorie, marele păharnic, și dumnealui Andronic, pitariul, și mulți boiari și oameni buni.

Și pre acesta zapis ce iaste făcut de la noi să aibă dumnealui aș face și direasă domnești ca să-i fie dumisale direaptă ocină și moșie și poman<ă>sventei mănăstiri de la Dealul Mare.

Iar pentru credință am iscălit ca să se știe.

U ias vă leatul 7171 <1663>, measa martu, 12 dni

Racoviță Cehan vel logofăt

Az, Ștefan pitariul iscal

Az, Neculai hatmanul iscal

Az, Gligorie vel ceașnic

Az, Andronic pitariul

Az, <...>⁶⁹ dvornic

X. 1665 (7173) mai 24, Iași

† Adecă eu, Vas(i)lie, ficiorul lui Drăgan, nepotul lui Dragoș, și mătușe-mea Costîna, și cu fâmeia mea Mierla, și cu ficiorii noștri, anume, Costantin, și Dumitrașcu, și Irina, și cu Ștefăniia, și cu nepoții noștri, Toader și Costantin, scriem și mărturisim cu acestu adevărat zapis al nostru cum noi, de neme nevoiți, neci asupriți, ce de a noastră bunăvoe am dat danie partea noastră de moșie la sat, la Budești, ce avem de la părinții noștri, de la Drăgan și de la Irina, și ce iaste cumpără[ră]tură ce au cumpărat părinții noștri de la Erina, fata lui Gligorie de tîrgu de Iași, și de la bărbatul ei Vas(i)lie, aceasta parte de moșie a noastră ce va alége din vatra satu[lu]lui, și din t(a)rin<ă>, și din fînaț, și din codru, și din tot locul, cu tot vinitul, o am dat la sfînta mănăstiri din Dealul Mare, unde iaste hramul Sfinții Sali Maicei Preacestei, pentru sufletul moșilor și a părinților noștri și pentru sufleteli noastre și a ficiorilor noștri ca să ne pomenim la sfîntul și dumnădzăescul jărtăvnic.

⁶⁹ Neclar.

Iar neme din ficiorii noștri sau din rudeli noastre să n-aibă treabă a s-amesteca întru această de bunăvoe danie a noastră.

Și într-aceasta tocmal<ă>au fostu sfinția sa, alesul Ghedion arhiepiscop i Mitropolit Suceavschii și alți oameni buni, ficiori de boiari, anume Andoca pitariul, și Alexea Arapul vornicul, și Scoarțeși comisul, și Dumitrașcu Roșca, ca și Stîrcea, și Frîncul, și Veatreș, și Cherila vornic de gloat<ă>, și Ignatu ot Mogoșești, și neanea de-acolo, și Vas<i>lie vătămănu de Budești, și Dumitrașcu generele Oancei de Turbătești, și Toderu ficiorul Mirăuți și mulți oameni buni.

Și pentru credenți ne-am pus pecețile și iscăliturili.

Și eu, Dumitrașcu, diiacul de la măriia sa doamna, am scris ca s<ă>să știe.

U ias l(eat) 7173 <1665> mai 24

XI. 1687 (7159) iunie 8, Iași

† Se ubo mî, Rugină dvornic glotnii i Vasilie Corlat uricariul, facem știre cu scrisoarea noastră după cuvîntul mării sale, domnu nostru Ștefan voievod, ce ne-au trimis să alegem hotarul svinteii mănăstiri Hlincei pre direasă, ce au avut de daanie și de miluire de la Barnoschie voievod o bucată de loc din hotarul tîrgului Iașilor.

Și am mărșu acolo și am strănsu mulți oameni buni dinpregiur, anume, Țața, vătămănu de Iezereni, și Andrei, și Vasilie Căpăfînă de acolo, și jelobii de acolo, și Vasilie, și cu toți sătenii de Ciurbești, și starița de călugăriț<e>de la Socola, și Gavril, vătămănu de Găureni, și Ion, vătămănu de Hlincea, și Costandin Bulă de acolo, și Mafteiu, și Hilie de acolo, și popa Nistor de Hlincea, și alți mulți oameni buni, megiași dinpregiur, și am purces pre sémne deasupra mănăstirei din drumul cel mare ce marge la Bărnova, drept la vale spre apus, pre din sus de satul Hlincea cu locuri de grădin<i> împregiurul mănăstirii, și de acolea pre lângă gîrlă tot spre apus și cu Băhnița, și de acolea drept pe lîngă coada iazului popii lui Nistor treacea în curmeziș, la capul iazului Iezerénilor despre apus, și acolea iaste o pîiatră, și de acolea în sus, pe lângă hălășteu, într-altă pîiatră, și de acolea în grădina popei lui Adam, și di acolea în sus pre deal într-altă pîiatră, și de la acea pîiatră pre marginea readiului într-o movilă ce iaste lîngă read, din sus, în vîrvul dealului, și de acolea pre muchea dealului în sus, spre amiadz zi, până în drumul cel mare ce vine de la Căpotești într-o pîiatră, și de acolea drept la vale drumul într-altă pîiatră, lîngă drum, și de acolea la o fântână de pîiatră, și cu tot Hurpazul, și de la fântână în curmeziș, într-altă pîiatră, și de acolea peste drumul cel mare într-altă pîiatră, în țermure desupra, unde să cheamă la Humă, și de acolea treace peste vale cu niște poiieni de fânați, anume Bahna cu lozele, și Mocrețul, și la Hîrjavățul, pre despre răsărit de apa Niculinei.

Atîta iaste tot hotarul mănăstirei Hlincei ales despre satul Hlincea și despre Ciurbești. Și într-aiastă bucată de loc s-au venit și nește mori ce le-au fost făcut Marco Rusul și le-au fost țindu bārnoveanii fără de ispravă.

Pentru credința ne-am iscălit cu mânia noastră și acești oameni toți și-au pus pecețile să s<e> știe.

Leat 7159 <1687> iunie 8

Rugină dvornic Vasilie Corlat uricar Țața vătămănu Hilie

Andrieu Costantin Bulă Mafteiu

Principiile transcrierii

1.0. Deși există numeroase concordanțe între sistemele fonetice ale slavonei și ale limbilor slave, pe de o parte, și cel al limbii române, pe de altă parte, generîndu-se astfel o anumită compatibilitate la nivel grafic, se poate ușor observa că există cazuri în care redarea în scris a anumitor sunete caracteristice românei impune adaptări ale alfabetului chirilic, după cum apar și situații în care, din perspectiva sistemului fonetic al limbii române, numărul slovelor este prea mare. Creat pentru un alt sistem

fonetico-fonologic decât cel al limbii române, alfabetul chirilic era prea bogat când apar mai multe semne pentru câte un sunet care, în română, poate fi redat printr-un singur semn și prea sărac atunci când româna prezintă câte un sunet necunoscut slavonei. Aspectul fonologic al unei limbi nu se poate contura ca un sistem ferm atât timp cât acea limbă se dezvoltă liber, fără a suporta presiunile normării.

Întrucât normele ortografice proprii alfabetului chirilic nu erau compatibile cu particularitățile limbii române, aplicarea lor la cazul românei complica scrierea. De aceea, și transcrierea oricărui text vechi scris în grafie chirilică poate ridica numeroase probleme, nu numai de ordin general, ci și probleme specifice care, în majoritatea lor, cunosc rezolvări particulare și nuanțate. În transcrierea textelor de mai sus, am încercat o redare, pe cât posibil, cu fidelitate, atât a nivelului grafic al textului rezultat din mâinile celui care l-a scris, cât și a limbii textului. Cu alte cuvinte, am avut în vedere obținerea unei imagini fidele a două realități care nu erau totdeauna concordante: nivelul grafic și cel lingvistic al textelor. În cele ce urmează, vom prezenta, ilustrativ, principalele caracteristici grafice ale actelor de danie transcrise, evidențiind diferențele dificultăți de ordin paleografic, precum și natura lingvistică a unor raționamente implicate în procesul de editare.

1.1.0. Slova **ѣ**. Una dintre cele mai frecvente probleme ale transcrierii textelor românești scrise cu litere chirilice rămâne cea ridicată de lecțiunile slovei **ѣ**.

1.1.2. Analiza atentă a textelor în discuție la nivel lingvistic învederează faptul că slova în cauză în unele situații nota diftongul [ea]. De aceea, secvențe precum **мѣ** (1, r. 28), **аколаѣ** (1, r. 9, 10, **ѣаѣѣѣ**), (11, r. 11, r. 16, 19, 20) au fost transcrise *mea*, *acolea*, *dealului*.

1.1.2. Unele cuvinte în care slova **ѣ** nota diftongul [ea], precum *mea*, *acolea*, apar și cu grafia **ма** (1, r. 27), **акола** (1, r. 18), chiar în același text, ceea ce demonstrează inconsecvențe ale scriitorului⁷⁰. În schimb, în cele unsprezece texte studiate nu se întâlnește grafia alternantă **ѣе**.

1.1.3 Există unele situații în care, deși prezentă în text, slova **ѣ** în poziție *-e* nu a mai fost redată prin *ea*, ci a fost transcrisă prin *é*, și notează, în acest caz, diftongul [ea] în poziție *e*. Constituie exemple în acest sens cuvintele: **мѣѣѣѣ**⁷¹ (1, r. 3), **ѣѣѣѣѣ** (4, r. 2), **ѣѣѣѣѣ** (4, r. 20).

1.1.4. Dacă în alte texte din secolul al XVII-lea, ca de exemplu BB, se constată că slova **ѣ** cunoaște întrebuințări care pledează atât pentru valoarea [ea], cât și pentru valoarea [e], din analiza textelor în discuție reiese faptul că în aceste texte slova **ѣ** are frecvent valoarea [ea]. Considerăm că **ѣ** își poate dobândi valoarea [e] în urma unor evoluții fonetice, conjugate cu înrădăcinarea unei tradiții grafice.

1.2.0. Slova **ѣ** apare în textele studiate frecvent cu valoarea [ea], atât în finalul cuvintelor, cât și în interiorul acestora, ca în exemplele: **парѣѣ** (4, r. 5), **печѣѣѣ** (1, r. 28), **ѣѣѣѣѣ** (3, r. 11).

⁷⁰ Despre posibile cauze ale inconsecvenței scriitorului în această privință v. CB, p. LXXIII.

⁷¹ În cuvântul *alѣѣ* <lat. *allēgēre* am optat pentru transcrierea slovei **ѣ** cu *é*. Având în vedere etimologia cuvântului ar putea fi posibilă și o redare prin *e*. Studiul textelor vechi românești scrise în chirilică demonstrează că pot exista situații în care, în ciuda rezultatelor foneticii istorice, unele notații să trădeze rostiri „neetimologice”, și, în aceste cazuri, grafiile respective să fie reale și să redea rostiri hipercorecte sau influențate de grafie.

1.2.1. Aceeași slovă s-a transcris *ia* în: *лaстe* ‘iaste’ (3, r. 6), *воарилор* ‘boiarilor’ (3, r. 9, 10), *Софронлa* ‘Sofroniia’ (1, r.1). În cele mai multe texte se observă faptul că în cuvântul *iaste* se preferă slova *a*, și nu *лa*.

1.2.2. Pe considerente de fonetică și morfologie istorică slova în discuție trebuie creditată cu valoarea *ia* în cuvântul *лaлaци* ‘aiaști’ (2, r. 11).

1.3.0. Slova *л* cu valoarea arhifonemului /i/ nu este întilnită în textele studiate.

1.4.0. Slova ↑ a fost redată fie prin *în*, în cazuri precum: *întăiu* (1, r. 9); *într-alt* (1, r. 11, 13); *început* (1, r. 19); *întăritură* (1, r. 25), fie prin *îm*, în cazuri precum: *împregiurul* (1, r. 3, 20), (11, r.18), fie prin *î*, precum în cazurile: *însă* (5, r. 15), *într-acest* (4, r.11).

1.5.0. Slovele *ъ* și *ж* cu valoare *ă* și *î*. Contextele fonetice în care apare slova *ж* impun interpretarea sa atât ca [ă], cât și ca [î]. În secolul al XVII-lea s-a constituit opoziția *ă/î* în româna literară⁷². Dacă textul *Bibliei* de la București dă dovadă de consecvență în distingerea celor două foneme: pentru *ă* se folosește slova *ъ*, iar pentru *î*, slova *ж*, situația este însă diferită în cazul textelor în discuție. Studiul textelor arată că se înregistrează grafii în care iusul apare: a) la finală de cuvânt: *movilж* (1, r. 16); *lingж* (11, r. 27), *Ruginж* (11, r. 1); b) la interiorul cuvintelor: *mжrturisim* (4, r.3; 5, 3); *arжta* (1, r. 21); Ștefжniia (4, r. 10). Textele nu conțin exemple convingătoare pentru poziția slovei *ж* în fața unei nazale, așa cum se întilnește în CB. Considerăm că existența, în același text, a grafiilor *noastrъ* (1, r. 1, 2, r. 5) și *noastrж* (4, r. 4, 9, 12) sau *ocinъ* (4, r. 4) și *ocinж* (4, r. 4), *credinъ* (1, r. 26, 2, r. 12; 3, r. 12) și *credinж* (4, r. 20) nu trădează decât o anume nesiguranță grafică generată de cvasi-identitatea segmentelor fonetice notate cu *ъ*, *ж*, în corelație cu un număr prea mare de semne grafice, comparativ cu numărul prea mic de foneme, corelată cu libertatea scriitorului de a utiliza semnele unui alfabet fără a fi constrâns de norme.

1.5.1. Slova *ж* are și valoarea [î], impusă de contexte fonetice, în exemplele: *cuvжntul* (11, r. 3); *mжnăstirei* (1, r. 4; 4, r. 16), *stжlpu* (1, r. 16). Pentru a evita o aplicare rigidă a unui principiu de transcriere prestabilit, care nu ține seama de realitățile fonetice și grafice, trebuie să se aibă în vedere și principiul etimologic care poate oferi o reală certitudine judecării⁷³.

1.5.2. Slova *ъ* este folosită, de regulă, în textele studiate, pentru notarea vocalei velare nerotunșite, de deschidere mijlocie, [ă]: morfemul de conjunctiv *съ* (11, r. 4), *вътъюmanoуа* (11, r. 8).

Indiferent de predominanța unei slove sau a celeilalte într-un text vechi, considerăm că distribuția acestora ține, aparent, de preferințele scriitorului, de deprinderile grafice ale acestuia, de procesul de învățare a scrierii etc. Identificarea unor dominante, aflate în variație cu rezultate ale unor deprinderi, nu demonstrează existența unor forme de manifestare constantă a unor reguli.

Sigle și bibliografie

A. Ediții de texte

BB = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, vol. I *Genesis*, Iași, 1988, vol. II *Exodus*, Iași, 1991, vol. III *Leviticus*, Iași, 1993, vol. IV *Numerii*, Iași, 1995, vol. V *Deuteronomium*, Iași, 1997.

⁷² V. ARVINTE ST. L. DT., p. 4.

⁷³ V. CB, p. LX-LXI.

BB 2002 = *Biblia 1688*, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, Iași, vol. I, 2001, vol. II, 2002.

CB = Alexandru Gafton, *Codicele Bratul*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

B. Dicționare

CDDE = I.-A.Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914.

DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum, București, 2001.

SCRIBAN = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

C. Lucrări teoretice și aplicate

ARVINTE ST. L. FAC. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum I*, p. 47-119.

ARVINTE ST. L. EX. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum II*, p. 1-65.

ARVINTE ST. L. LV. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum III*, p. 1-41.

ARVINTE ST. L. NM. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a patra (Numerii) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum IV*, p. 1-44.

ARVINTE ST. L. DT. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea (A doua lege) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum V*, p. 1-69.

BDLR = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975.

CAPROȘU DOC. IAȘI II = Ioan Caproșu, *Documentele privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, Editura „Dosofoței”, Iași, 2000.

DENSUSIANU ISTORIA I = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. I, *Originile*, Editura Științifică, București, 1961.

DENSUSIANU ISTORIA II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, ediție îngrijită și traducere în limba română de J. Byck, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961.

GAFTON EVOLUȚIA = Alexandru Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.

GAFTON HIPERCORECTITUDINEA = Alexandru Gafton, *Hipercorectitudinea*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2000.

IVĂNESCU ISTORIA = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.

IVĂNESCU PROBLEMELE = Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p.1-412.

OMAGIU IORDAN = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958.

OR = Alexandru Philippide, *Originea Românilor*, vol. I, *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927.

PHILIPPIDE PRINCIPII = Alexandru Philippide, *Principii de istorie a limbii*, în Alexandru Philippide, *Opere alese*, Ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, Editura Academiei, București, 1984.

ROSETTI ISTORIA = Alexandru Rosseti, *Istoria limbii române I De la origini pînă în secolul al XV-lea*, ediție definitivă, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.